

Ante Jurčević

Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatske Kneževine

UDK: 904 : 739.4 (497.5) „08“

739.4 (398) „08“

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 22. 8. 2010.

Ante Jurčević

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika

HR, 21 000 Split

S. Gunjače b.b.

ante.jurcevic@mhas-split.hr

| 111

Analizirajući motive na karolinškim nalazima (ponajprije na ostrugama) autor pretpostavlja da su sve ostruge karolinšlog tipa djelo iste radionice. Također razmatra u kakvom su međusobnom odnosu lokaliteti na kojima su pronađeni s antičkim cestovnim pravcima. Razmatra i stratigrafske odnose među nalazima.

Ključne riječi: Hrvatska Kneževina, karolinški nalazi, antičke ceste, antičke utvrde, ukrasni motivi na karolinškim nalazima, Borna, Liburnija i Dalmacija

OVAJ RAD temom se nastavlja se na brojne rasprave vezane uz prolemtiku franačkog oružja i konjaničke opreme, koje se pojavljuju u hrvatskoj stručnoj literaturi krajem 19. i početkom 20. st., a svoj vrhunac doživljavaju 2000. g. izložbom *Hrvati i Karolinzi* u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. U publikacijama koje su izišle nakon te izložbe obuhvaćeni su gotovo svi nalazi i pisani izvori koji se odnose na materijal i razdoblje u kojem su nastali.¹ Iz tih pisanih izvora jasno se vide političke i povijesne okolnosti u kojima Franci dolaze na područje istočne jadranske obale, odnosno na prostor na kojem će kasnije nastati Hrvatska Kneževina. Karlo Veliki pripojio je svome vladanju: *jednu i drugu Panoniju...zatim Istru pa Liburniju i Dalmaciju osim primorskih gradova...*² Upravo prostorom *Liburnije i Dalmacije* do 821. godine, u ime Franačkog Carstva, vlada knez Borna. Pod granicama Liburnije podrazumijeva se područje, koje navodi anonimni kozmograf iz Ravenne, a prenose ga kasniji franački izvori.³ Taj je prostor graničio na istoku s provincijom Dalmacijom, a granična linija protezala se pravcem Nin–Kašić–Karin. Na sjeveru je obuhvaćala prostor Like, dok se zapadna granica nalazila na Raši.⁴ Istočna granica Dalmacije pratila je lijevu obalu Drine i Plive te završavala u Budvi (vidi kartu 1).

Koliki su teritorij Franci, odnosno Borna, zaista kontrolirali teško je pretpostaviti.

Prema rasprostranjenosti karolinških nalaza vidimo da su franački utjecaji prisutni na gotovo cijelom području *Liburnije i Dalmacije* – od Stranča kod Novog Vinodolskog na zapadu, do Rusanovića kod Rogatice na istoku, te od Glibodola na Maloj Kapeli⁵ na sjeveru, do Rosa kod Hercegnovog na jugu (karta 2).

Navedeni se nalazi isključivo odnose na ratničku opremu (mačeve, koplja, ostruge) pa stoga pretpostavljam da su njihovi nosioci štitali franačke (Bornine) interese. U vezi s ovim nalazima iznesena su broj-

na razmišljanja i pretpostavke, pa je ih je gotovo nemoguće sve uvrstiti u ovu raspravu. Stoga ću izdvojiti nekoliko autora, koji su se u novije vrijeme sustavno bavili tom problematikom, a među prvima je svakako Z. Vinski.⁶ Posebno ću se osvrnuti na njegovu tezu o autohtonosti (hrvatskoj) proizvodnji ostruga, koje su se izrađivale po karolinškim uzorima, na prihvaćanje Wernerove argumentacije da zlatnik Konstantina V. Kopronima u grobovima s Crkvine u Biskupiji nema datacijsku vrijednost, kao i na termin *matični prostor Hrvatske Kneževine između Zrmanje i Cetine*, koji ovaj autor uvodi u domaću arheološku literaturu.

Vinski kao prototip za izradu tzv. *karolinških ostruga hrvatskog tipa* (pod ovim pojmom podrazumijevaju se brončane i željezne ostruge čiji krakovi završavaju s ušicama i pločicama, a trn im je ukrašen brončanom prstenastom aplikacijom) navodi ostrugu iz Gornjih Vrbljana (sl. 1),⁷ koju preko pojasnog jezičca s istog lokaliteta i pojasnog garniture iz Mogorjela (sl. 1 B) dovodi u stilski i vremenski kontekst s kadionicom iz Vrlike i relikvijarom–bursom sv. Asela iz Nina, a sve ih smatra franačkim importom i datira oko 800. godine.

6 Vinski 1955, str. 34–52; Vinski 1977–1978, str. 143–208; Vinski 1981, str. 9–54; Vinski 1983–1984, str. 183–210; Vinski 1985, str. 61–117.

7 Vinski 1977–1978, str. 162. Premda nije jasno da li je ostruga iz Vrbljana prototip svim karolinškim ostrugama pronađenim na teritoriju Hrvatske Kneževine (osim onih iz biskupijskih grobova 1, 4 i 7) ili se to odnosi samo na željezne ostruge s ukrašenim trnom kako navodi u kasnijim radovima.

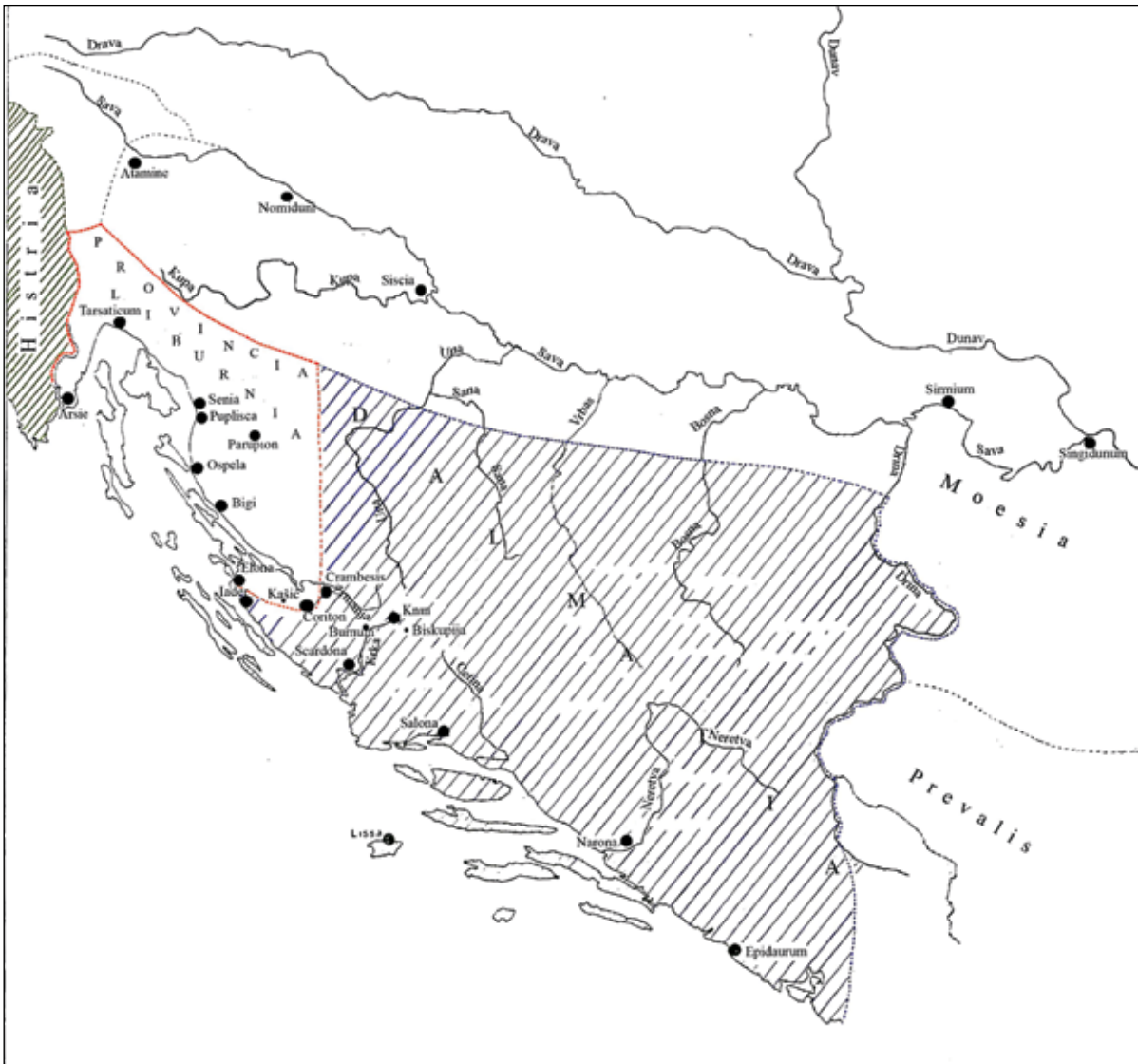
1 Hrvati i Karolinzi: Rasprave i vrela te Katalog.

2 Katičić 1993, str. 174.

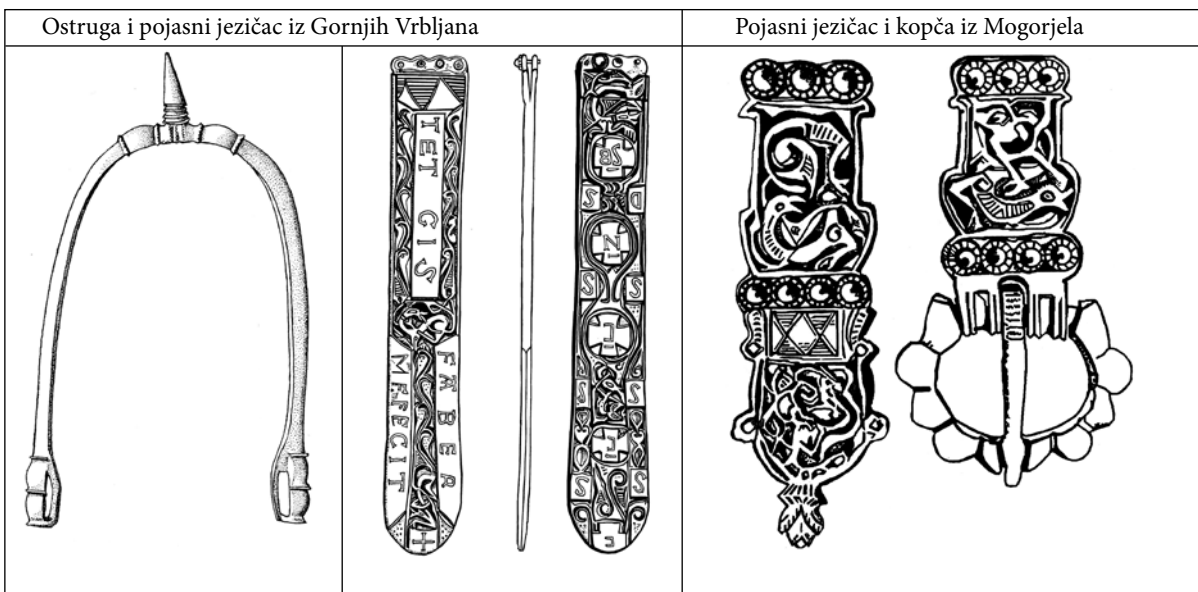
3 Pretpostavlja se da se Einhard pri navođenju navedenih geografskih područja u *Vita Karoli*, kao predloškom za svoje djelo, služio spisom Kozmografija anonimnog pisca iz Ravenne, Katičić 1993, str. 37.

4 Prema: Medini 1980, str. 411: *gotovo svi gradovi koje Ravenat navodi u opisu kopnene Liburnije locirani su na području Like.*

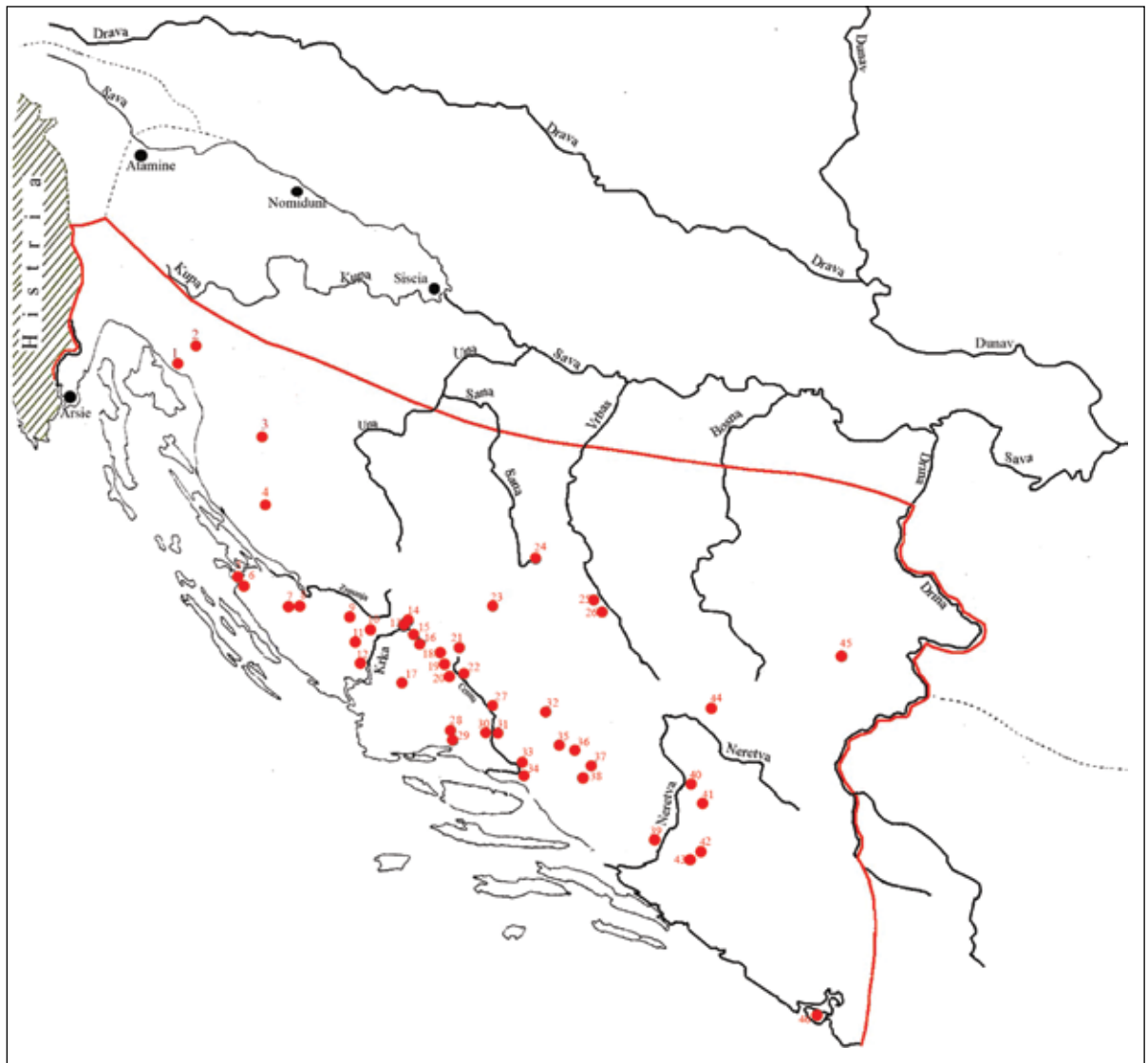
5 Ostruga je pronađena prilikom razminiranja područja uz cestu od Ličke Jesenice do Dabra, preko prijevoja Mala Kapela, na križanju s cestom koja vodi prema Glibodolu (Koljak, Šušnjić, *Novi srednjovjekovni nalazi iz Gacke*. Rad još nije objavljen te u ovoj prigodi zahvaljujem kolegici Tatjani Koljak na ustupljenim podacima).

Karta 1

Sl. 1

1. Stranče kod Novog Vinodolskog	21. Runjavica kod Vrlike	41. Podgrađe kod Blagaja
2. Glibodol na prijevoju Male Kapele	22. Koljani Gornji – Crkvina	42. Hatelji kod Stoca
3. Prozor kod Otočca	23. Rudići kod Glamoča	43. Čairi kod Stoca
4. Brušane	24. Gornji Vrbljani	44. Varvara kod Prozora
5. Nin-Ždrijac	25. Čipuljići kod Bugojna	45. Rusanovići kod Rogatice
6. Nin	26. Sultanovići kod Bugojna	46. Rose kod Herceg Novog
7. Kašić – Maklinovo brdo	27. Bajagići kod Sinja	
8. Biljane Donje – Begovača	28. Putalj – Kaštel Sućurac	
9. Podgrađe kod Benkovca	29. Solin	
10. Ostrovica kod Bribira	30. Trilj	
11. Morpolača	31. Trilj – Mali Drinić	
12. Bratiškovci kod Skradina	32. Podgradina kod Livna – Rešetarica	
13. Kninsko polje	33. Kreševo – Zgon	
14. Varivode kod Knina	34. Poletnica kod Zadvarja	
15. Biskupija kod Knina	35. Vir kod Posušja	
16. Orlić kod Knina	36. Gradac kod Posušja	
17. Gradac kod Drniša	37. Crveni grm kod Posušja	
18. Civljanje – Brzica kod Vrlike	38. Humac kod Ljubuškog	
19. Zduš kod Vrlike	39. Mogorjelo kod Čapljine	
20. Vukovića Most, desna obala Cetine	40. Vukodol kod Mostara	

U isto vrijeme datira i nalaze iz grobova 1, 4, 6 i 7 s Crkvine u Biskupiji (sl. 2), dok ostale nalaze poput mača, ostruga i ostružnih garnitura iz groba pored Vukovića mosta u Gornjim Koljanima, laganih brončanih ostruga s lokaliteta Mostar–Vukodol, ostruga iz grobova 2 i 3 s Crkvine u Biskupiji, ostruga iz sarkofaga s hipokampima iz Biskupije i ostruga iz oštećenog sarkofaga iz Biskupije (za koje se kasnije ustanovilo da potječu iz Morpolače)⁸ datira oko 850. godine i ka-

8 Petrinec 2006, str. 27.

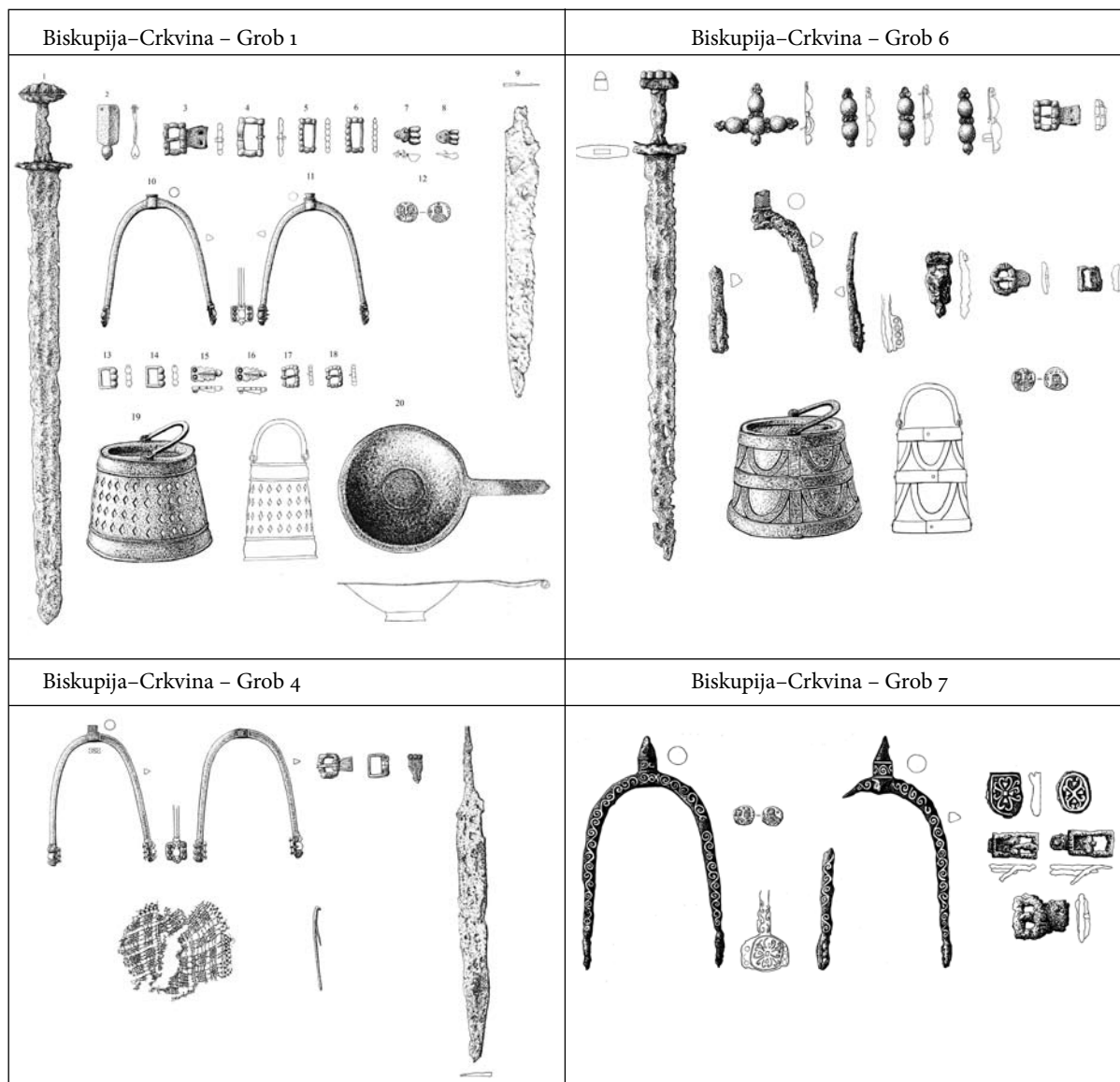
snije (sl. 3).⁹

Da bismo dobili jasniji uvid u same nalaze o kojima je ovdje riječ smatram potrebnim ukazati na neke njihove zajedničke osobitosti.

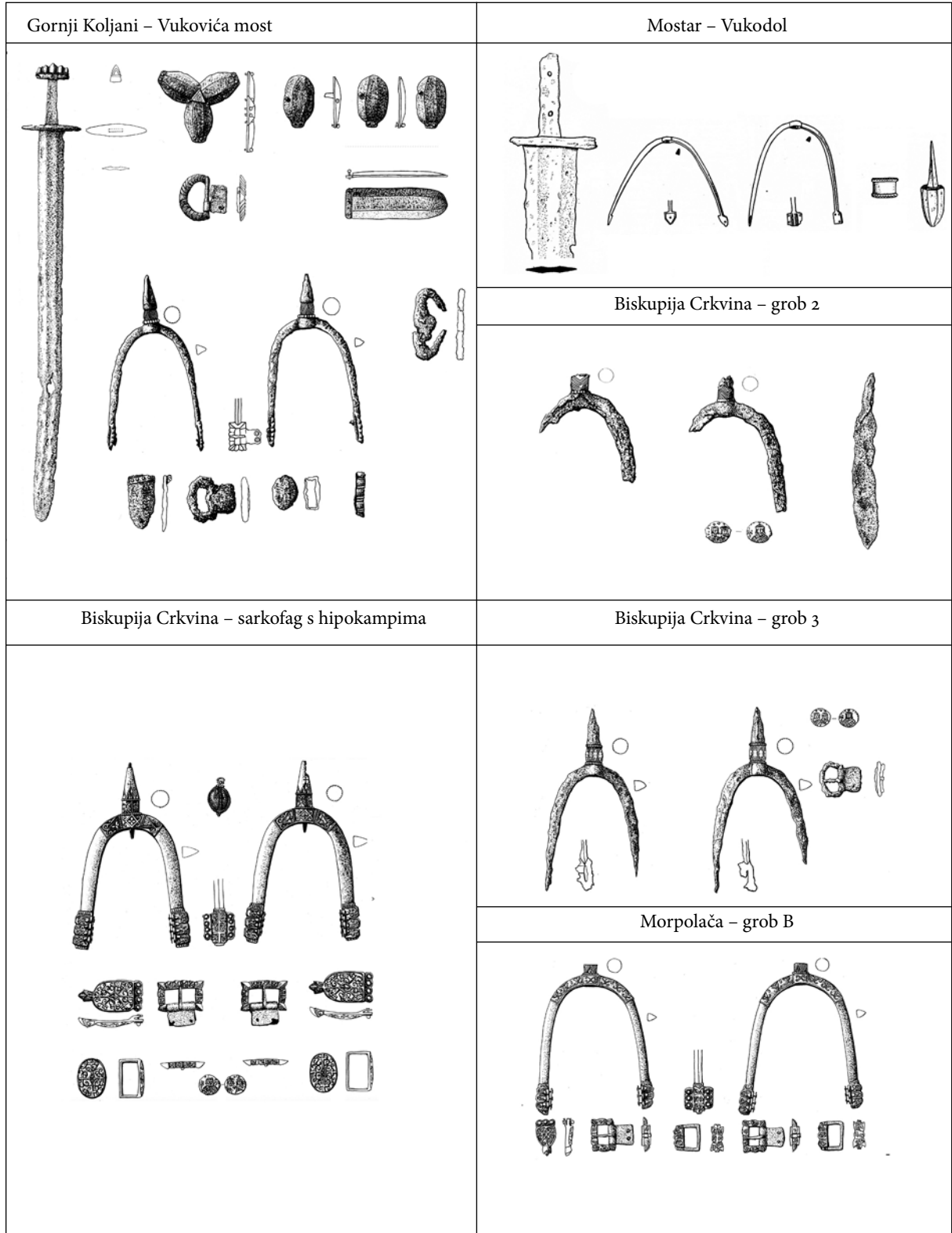
Započinjem s dva liturgijska predmeta, a to su relikvijar “bursa” iz Sv. Asela u Ninu (sl. 4) i kadionica koja je pronađena na Runjavici (sl. 5).¹⁰

9 Vinski 1981, str. 24–26.

10 Runjavica je brdo koje se nalazi na sjeverozapadu (S)Paškog polja i dijeli navedeno polje od današnjeg sela

Sl. 2

Sl. 3

Sl. 4 Relikvijar sv. Asela

Sl. 5 Kadionica s Runjavice kod Vrlike (foto: Z. Alajbeg)

Relikvijar ima oblik tanke torbice ili burse, ukrašen je na prednjoj i stražnjoj strani te po rubovima. Ukrašen na prednjoj strani podijeljen je u dva dijela; donji dio je u obliku kvadrata, a gornji je uži, s konkavno uvučenim bočnim stranicama koje oponašaju ručke. Na donjem, tj. kvadratnom dijelu prikazana su tri ljudska lika ispod tordiranih lučnih arkada. Ispod srednje arkade nalazi se ženski lik s rukama prekrivenim na grudima. Muški su likovi prikazani ispod lijeve i desne arkade. Lijevi muškarac prikazan je u stavu adoracije s uzdignutim rukama, a desni drži kadionicu u desnoj ruci. Ta tri svetačka lika predstavljaju zaštitnike ninske crkve sv. Marcelu, sv. Ambroza i sv. Asela (Anselma) s kadionicom u ruci. U gornjem suženom dijelu nalazi se Krist na prijestolju s podignutom desnom rukom, a u lijevoj drži knjigu. Cijeli prikaz uokviren je elipsoidnom mandorlom. Oba prikaza izrađena su tehnikom iskucavanja na srebrnom limu, a pričvršćena su na podlogu relikvijara srebrnim vrpčama, koje se nalaze uzduž rubova i po sredini burse. Navedene vrpce ukrašene su zoomorfnim prikazima u obliku medaljona. Stražnja strana relikvijara ukrašena je jednostavnije no prednja. Kompozicijska shema podjele glavnih prikaza ostaje ista kao na prednjoj strani. Na donjem dijelu nalazi se kvadratni srebrni lim koji presjecaju dvije dijagonalne trake s iskucanim nizom polukuglica; one dijele plohu na četiri trokuta. Unutar trokuta nalazi se po jedna kružnica s prikazom stiliziranog križa. Gornja ploha također je razdijeljena na isti način samo su kružni motivi ispunjeni kružnicama i polukružnicama. Bočne strane ukrašene su srebrnim pozlaćenim vrpčama s nizovima trokuta i polukrugova, dok je gornja vrpca ukrašena stiliziranim ljiljanovim cvijetom. Upravo taj motiv trokuta na rubnim vrpčama i unutar krugova na donjem kvadratnom polju (sl. 6) mogao bi biti radionička poveznica s kadionicom pronađenom na Runjavici (sl. 7).

Kijeva. Uz sjeverni rub Paškog polja, a ispod južne strane Runjavice prolazila je antička vicinalana cesta koja je išla iz pravca Ježevića preko Sv. Spasa u Cetini na Kotlušu, gdje se ispod Jojića glavice spajala na magistralnu cestu Vrljika–Knin.

Premda je kadionica izrađena u drugoj zalatarskoj tehnici (rovašenjem i neliranjem) u odnosu na relikvijar sv. Asela (iskucavanjem), ne može se osporiti identična kompozicija motiva na donjem dijelu kadionice, tj. nozi i na polukružnim vrpčama relikvijara (usporedi sl. 6 i 7).

Također i trokraki nosač kadionice ukrašen je rovašenim linijama u obliku trokuta, a istim trokutastim linijama oblikovan je križ unutar kružnice (sl. 8 i 9)

Zanimljiva je i sličnost stiliziranog (nedovršenog) cvjetnog ukrasa koji se nalazi između lučnih arkada na kadionici (sl. 10) i nizova cvjetova ljiljana na gornjoj vrpci stražnje strane relikvijara (sl. 11).

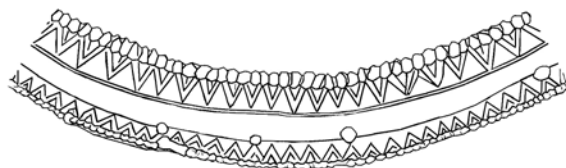
Navedeni argumenti upućuju na pretpostavku da bi ova dva reprezentativna primjerka franačke proizvodnje unatoč različitoj tehnici izrade mogla pripadati istoj radionici.

Ukrašavanje rovašenim geometrijskim ili biljnim motivima najzastupljenije je na ostrugama i njihovim pripadajućim garniturama za zakopčavanje, koje su ujedno i najbrojniji arheološki nalazi franačke produkcije u Hrvatskoj.

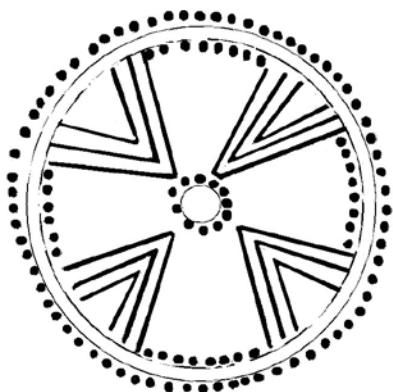
Zajedničke karakteristike gotovo svih ostruga, neovisno o materijalu od kojega su izrađene (bronca, željezo ili srebro) i neovisno da li im krakovi završavaju u obliku ušica ili pločica sa zakovicama su: ravni krakovi, ravan ostružni luk na kojem se nalazi duži ili kraći trn, koji je s lukom u osi, te ukras izveden u tehnici rovašenja. Rovašeni se ornamenti nalaze ili po cijeloj površini ostruge (trnu, ostružnim lukovima i na završetcima krakova) ili samo na trnu. Kada se ukras nalazi samo na trnu, on se najčešće izrađuje na brončanim prstenastim okovima koji su umetnuti na tijelo trna. Motiv je izveden u plitkom reljefu, kosim linijama, koje čine nizove trokuta. Takav način ukrašavanja karakterističan je za željezne i brončane ostruge. Srebrne i pozlaćene ostruge te njihove pripadajuće garniture za pričvršćivanje uglavnom imaju duboki rovašeni ukras u obliku izvijenih vitica i geometrijskih ornamenta poput rombova ili trokuta. Da bismo dobili jasniji uvid u međusobni odnos ostruga s jednostavnijim ukrasom, tj. onih koje imaju samo ukrašen trn, i luksuzno ukrašenih primjeraka, moramo usporediti ornamente na njima.

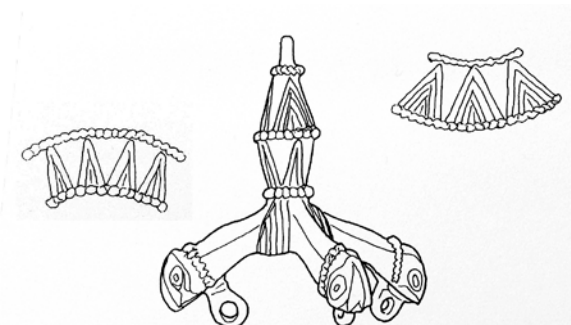
Sl. 6 Motivi ljljana i trokuta na gornjoj i bočnoj strani relikvijara sv. Asela

Sl. 7 Noga kadionice

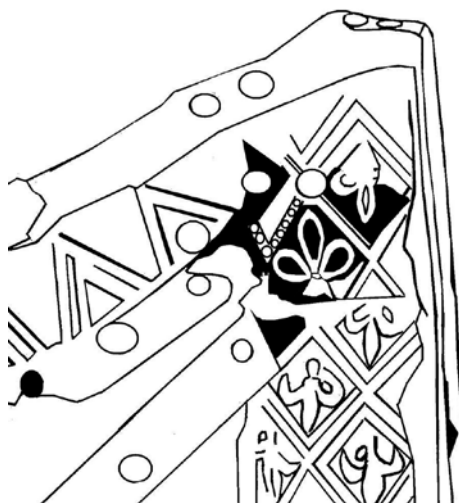
Sl. 8 Motiv križa unutar kružnice izrađen od četiri nasuprot postavljena trokuta

Sl. 9 Trokrako hvatište za lančice koji drže kadionicu

Sl. 10 Stilizirani cvijet na kadionici

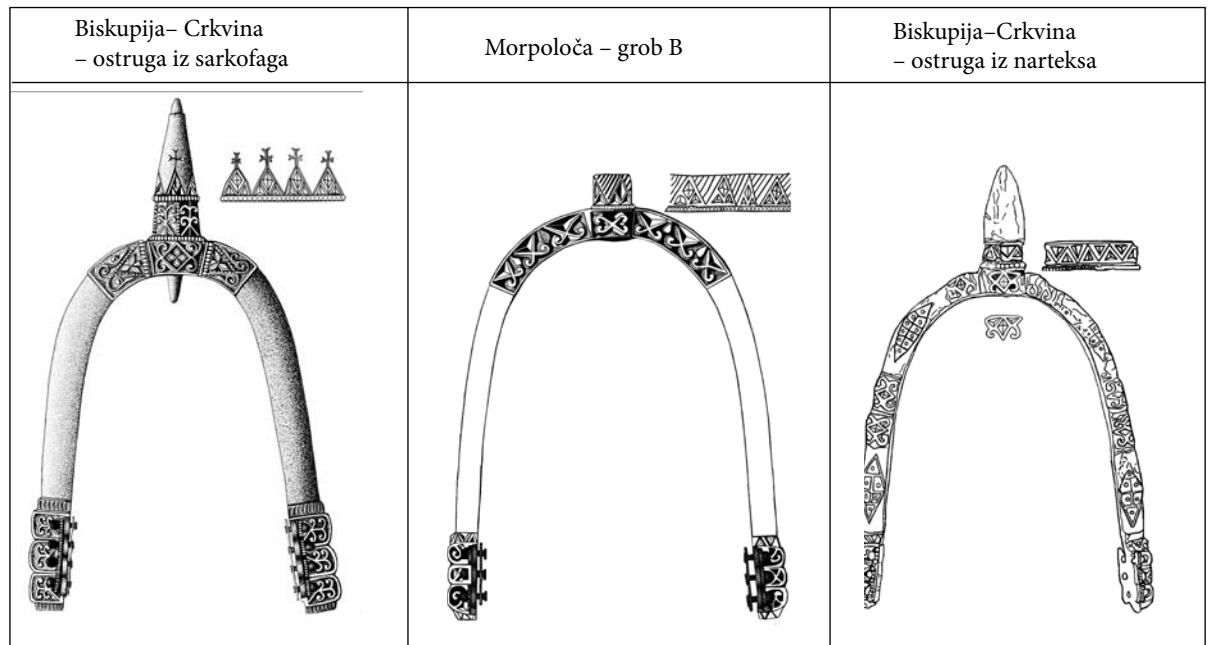
Sl. 11 Dio gornje vrpce relikvijara sv. Asela

Najbogatije ukrašene ostruge pronađene su u sarkofagu s hipokampima na Crkvini u Biskupiji kod Knina. Rovašeni ornamenti se nalaze na lukovima, završetcima krakova te na trnu. Ukrasi na trnu podijeljeni su u dvije zone; na gornjoj zoni se nalazi prikaz trokuta s križem na vrhu unutar kojeg se nalazi romb i dva trokuta ispod njega, a na donjoj zoni se nalazi prikaz trokuta iznad kojeg su dva para (jedan iznad drugog) nasuprot izvijenih vitica (sl. 12).

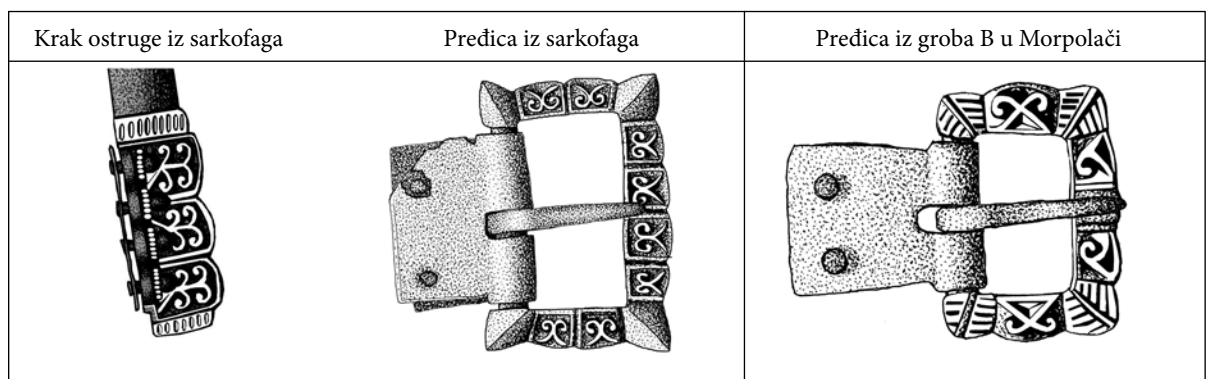
Ako usporedimo ornament trokuta s križem na gornjem dijelu trna ostruga iz sarkofaga s Crkvine u Biskupiji s rovašenim trokutastim ukrasom na oštećenom trnu ostruga iz groba B u Morpoloči, vidjet ćemo da je identičan (sl. 12). Isti motiv, samo suprotno okre-

nut, nalazimo na središnjem dijelu luka na pozlaćenim srebnim dječjim ostrugama pronađenim ispod pregradnog zida narteksa crkve na Crkvini u Biskupiji kod Knina (sl. 12)

Dekoracija na lukovima ostruga iz sarkofaga s Crkvine u Biskupiji razlikuje se od one na ostrugama iz groba B u Morpoloči i dječjim ostrugama iz nad-svođene grobnice s Crkvine u Biskupiji. Međutim, ornament trokuta s izvijenima viticama na lukovima ostruga iz groba B u Morpoloči (sl. 12) nalazimo na završetcima karkova ostruga iz sarkofaga, na predicama ostružne garniture iz sarkofaga te na užim strana-ma predica iz groba B u Morpoloči (sl. 13).

Sl. 12

Sl. 13

Na predicama iz groba B u Morpolači, s lijeve i desne strane trna, nalazi se još jedan ornament, tj. dvije jednodijelne nasuprot postavljene vitice.

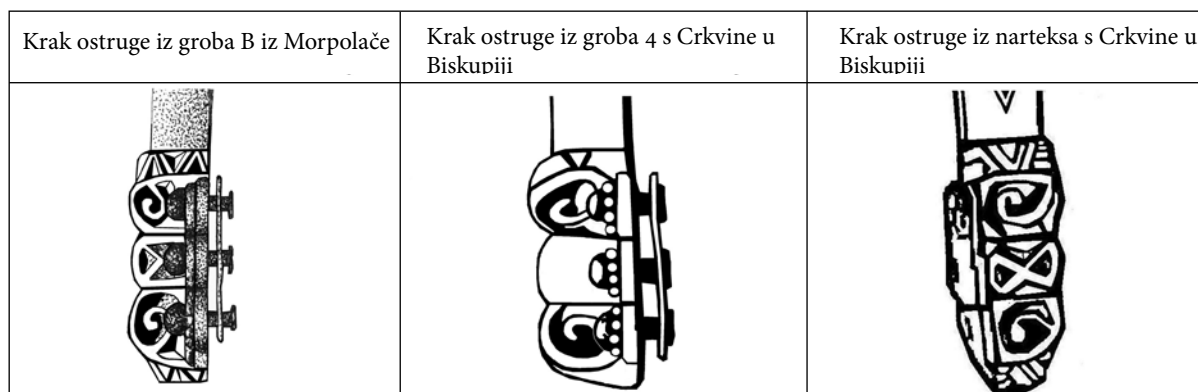
Ovaj motiv se ponavlja na završetcima krakova ostruga iz groba B u Morpolači (sl. 14) te ostruga iz groba br. 4 s Crkvine u Biskupiji (sl. 14), kao i na završetcima krakova ostruga iz nadsvođene grobnice u narteksu bazilike na Crkvini u Biskupiji (sl. 14).

Isti ornament nalazi se i na petljama ostružnih garnitura iz goba B u Morpolači (sl. 15) kao i na onima iz nadsvođene grobnice s Crkvine u Biskupiji (sl. 15) te na petlji pronađenoj izvan groba na lolalitetu Sv. Juraj na Putalju (sl. 15).¹¹

Za daljnju analizu ukrasa na ostrugama i ostružnim garniturama potrebno je navesti još nekoliko rovašenih ornamenta poput rombova i vegetabilnih motiva izvedenih u obliku položenog slova X, romba i nasuprot izvijenih vitičastih motiva, koji stoje na bočnim stranama romba. Takvi motivi se nalaze na ostrugama i jezičcima pronađenim u grobu 4 na Crkvini u Biskupiji i u grobu B u Morpolači (sl. 16).¹²

12 Ostružna garnitura iz groba br. 4 je izgubljena, na sačuvanom crtežu, premda dosta pojednostavljenom, jasno se vidi rombični motiv po sredini jezičca s četiri romba u sredini i četiri izvijene vitice izvan romba.

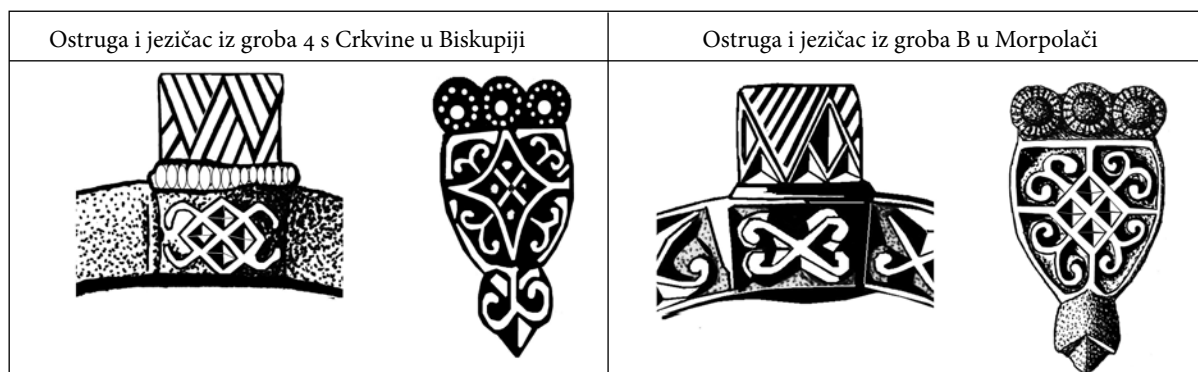
11 Burić 2001, str. 319; Petrinec, 2010.

Sl. 14

Sl. 15

Sl. 16

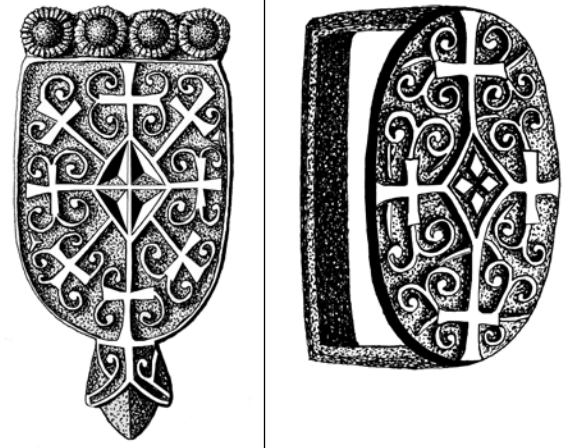
Na gore navedenim primjerima primijetili smo da se isti motivi ponavljaju u različitim kombinacijama i na različitim dijelovima ostruga ili ostružnih garnitura. Međutim, na jezičcima i petljama ostružnih garnitura iz sarkofaga s hipokampima s Crkvine u Biskupiji kod Knina nalaze se svi navedeni motivi na jednom mjestu: ornament s dvjema nasuprot izvijenim viticama, zatim s jednom viticom, a središnji motiv je u obliku romba. Za razliku od rombova s ostružnih lukova i s jezičca iz groba 4 s Crkvine u Biskupiji (sl. 16) kao i s jezičca iz groba B u Morpolači (sl. 16) središnji romb na jezičcu iz sarkofaga ispunjen je manjim trokutima, a ne rombovima (sl. 17), dok se na petljama iz navedenog sarkofaga unutar središnjeg romba nalaze manji rombovi (sl. 17). Jedina bitna razlika je što se na ostrugama iz sarkofaga pojavljuje motiv križa.

Ovo ponavljanje identičnih motiva, izrađenih u istoj zlatarskoj tehnici, na različitim dijelovima ostruga i ostružnih garnitura sugerira da su proizvedeni u istoj radionici, a najluksuznije ostruge i pripadajuća ostružna garnitura iz sarkofaga s hipokampima s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina predstavljaju najreprezentativniji rad te radionice.

Željezne i brončane ostruge imaju ukras samo na trnu, a njihove ostružne garniture u pravilu nisu ukrašene. Ornament se nalazi na prstenastom brončanom okovu, koji je umetnut na bazu trna. U ovoj skupini prevladavaju tri načina ukrašavanja:

1. Za prvu skupinu je karakteristično da se nizovi trokuta uz gornji i donji rub brončane prstenaste oplata, bez obzira na to da li su trokuti ispunjeni kosim linijama ili manjim trokutima, kombiniraju s malim kružnicama. Takve primjere nalazimo na ostrugama

Ostružni jezičac i petlja iz sarkofaga s hipokampima s Crkvine u Biskupiji

Sl. 17

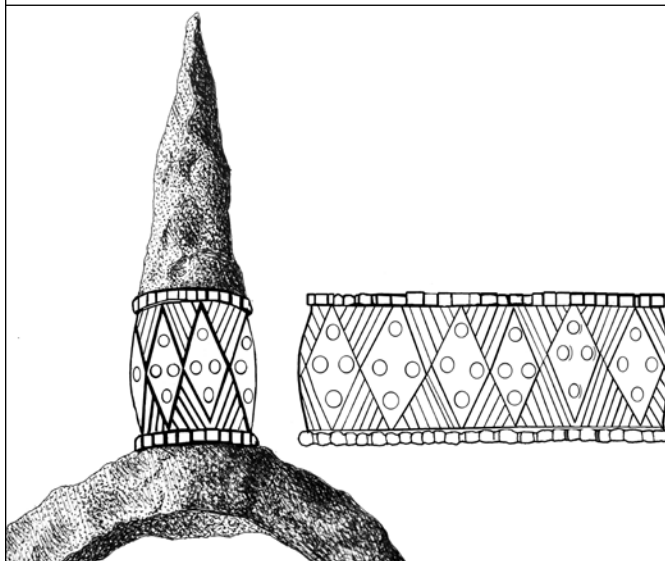
iz groba br. 3 s Crkvine u Biskupiji kod Knina (sl. 18) i ostrugama iz Ostrovice (sl. 18).

2. U drugu skupinu spadaju ukrasi u obliku trokuta, koji se nalaze uz gornji i donji rub brončane prstenaste oplata, a razdvojeni su neukrašenom površinom. Takve primjere nalazimo na trnovima s dva para masivnih brončanih ostruga s Crkvine u Gornjim Kopljanima (sl. 19) i s jednog para ostruga iz groba 161 na Ždrijacu kod Nina (sl. 19) te na jednom paru ostruga koji je pronađen izvan Hrvatske Kneževine, u grobu 269 pored crkve sv. Marije u Zalavaru.¹³

3. U treću i najbrojniju skupinu spadaju spojeni nizovi trokuta s gornje i donje strane prstenaste oplata kao što su npr. na ostrugama iz groba s mačem pored

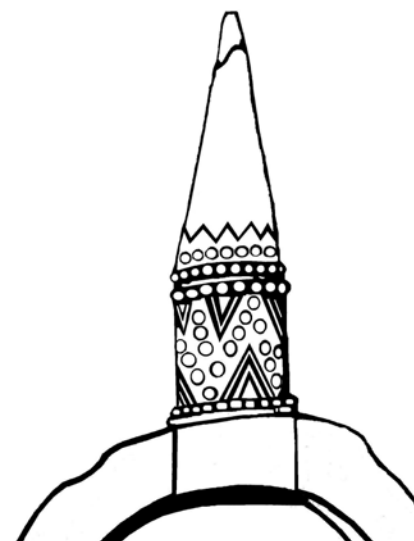
13 Svu relevantnu literaturu donosi B. M. Szóke. Vidi: Szóke 2008.

Ostruga iz groba 3 s Crkvine u Biskupiji

Sl. 18

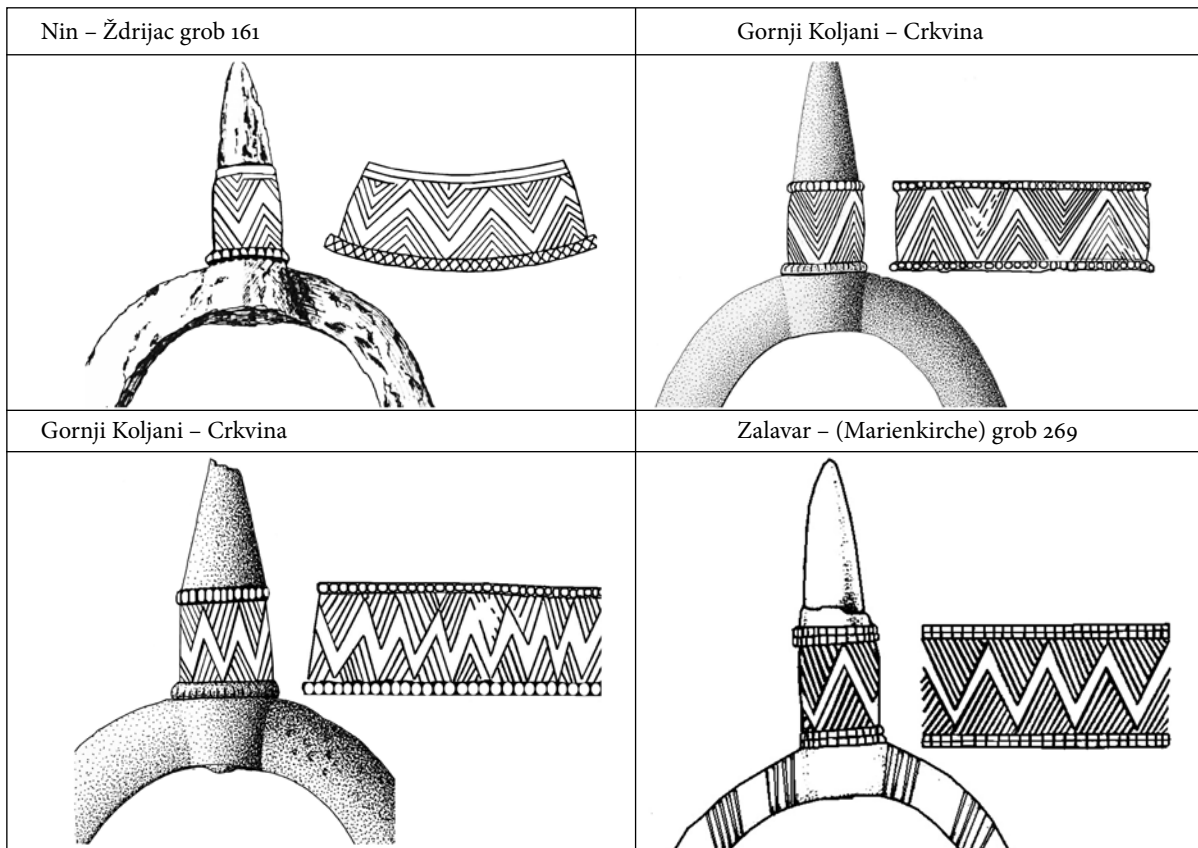
Ostruga iz Ostrovice

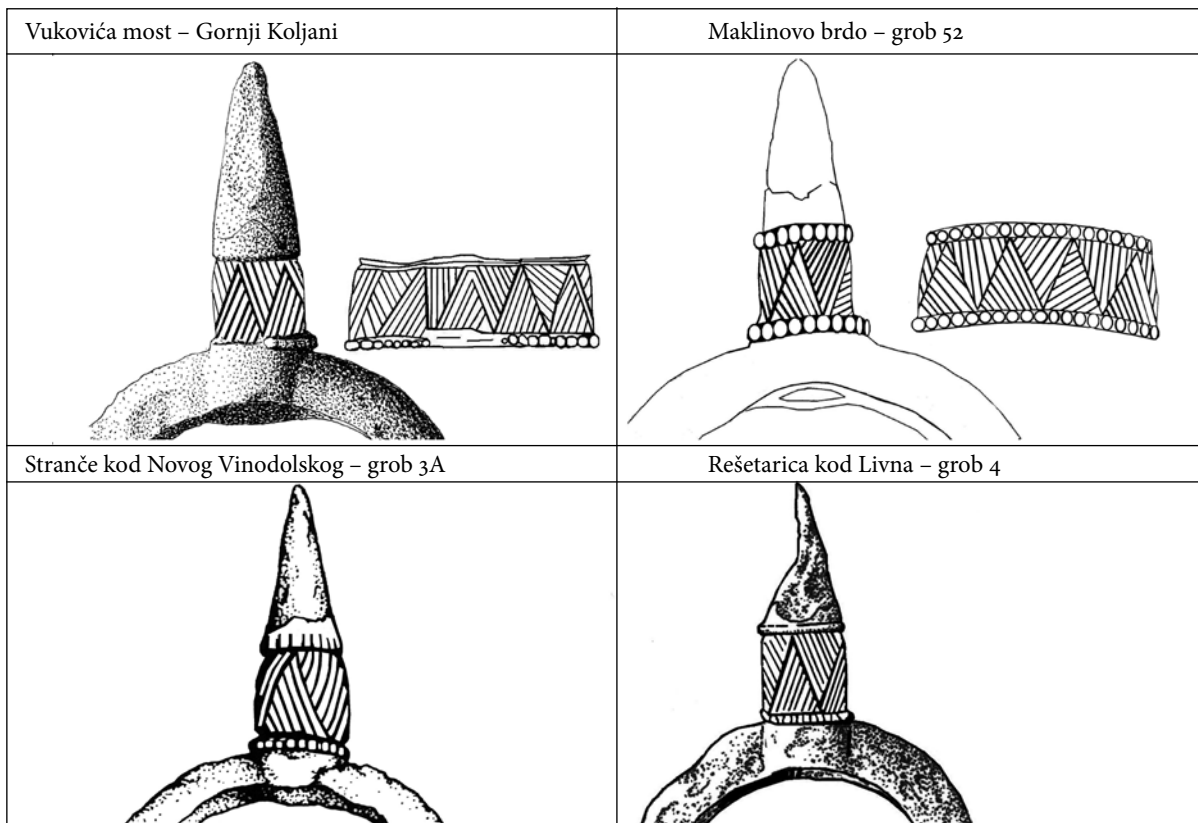
Vukovića mosta u Gornjim Koljanima (sl. 20), groba 52 s Maklinovog brda u Kašiću (sl. 20), groba 3A u Stranču kraj Novog Vinodolskog (sl. 20) i groba 4 s

lokaliteta Rešetarica kod Livna (sl. 20).¹⁴

14 Uz gore navedene ostruge u ovu skupinu spadaju: par

Sl. 19

Sl. 20

Premda se željeznim i brončanim ostrugama s ukrašenim brončanim okovom na trnu pripisuje lo-

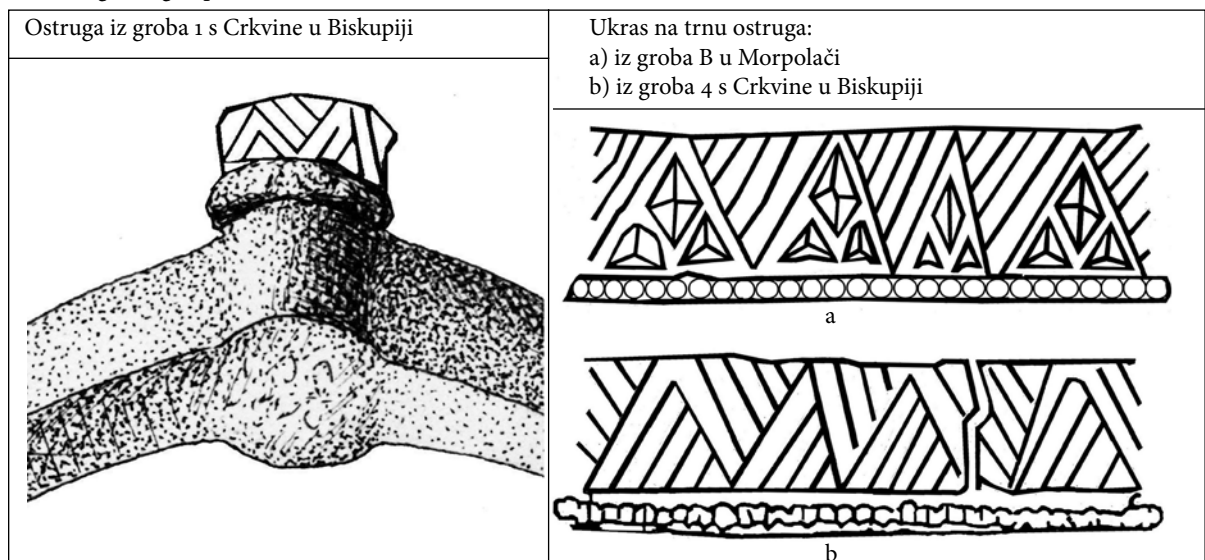
kalna proizvodnja, ipak pretpostavljam da su proizvedene u istom radioničkom centru kao i srebrne i pozlaćene ostruge. Naime, niz rovašenih trokuta poput onih na trnovima ostruga iz treće skupine željeznih i brončanih ostruga (sl. 20) nalazimo i na trnovima pozlaćenih i srebrnih ostruga iz grobova 1 i 4 s Crkvine u Biskupiji i iz groba B u Morpolaći (sl. 21).

Također rombični ukras s četiri kružnice kakav nalazimo na trnu željeznih ostruga iz groba br. 3 s Crkvine u Biskupiji kod Knina (sl. 22) nalazimo i na donjim dijelovima krakova dječjih pozlaćenih ostruga iz nadsovdene grobnice pronađene ispod pregradnog zida narteksa crkve na Crkvini u Biskupiji kod Knina (sl. 22).

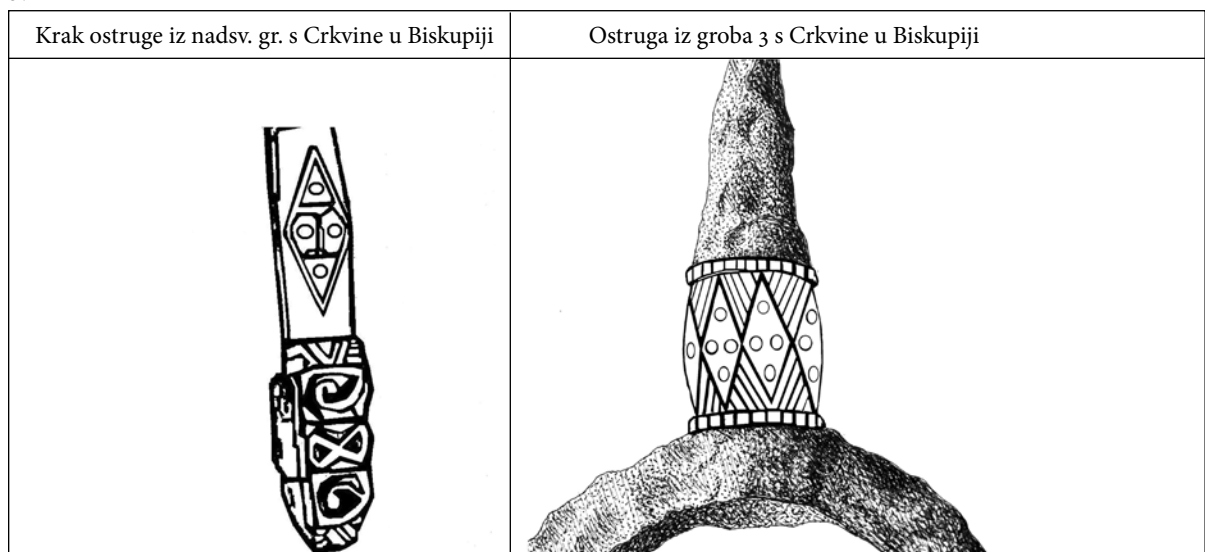
Usporedbom rovašenih motiva na srebrnim, pozlaćenim, brončanim i željeznim ostrugama kao i na njihovim pripadajućim garniturama za pričvršćivanje ustanovili smo da se ti ukrasi nalaze na svim

ostruga iz Brušana (Sokol 2008, str. 183–198), jedna ostruga iz Glibodola (Kolak, Šušnjić), parovi ostruga iz grobova 2 i 6 s Crkvine u Biskupiji (Petrinec 2000, str. 212 i 215) ostruga iz groba s oranice Aćima Popovića u Biskupiji (Petrinec 2009, str. 281), par ostruga s nepoznatog položaja u Biskupiji (Petrinec 2009, str. 388, sl. 3 i 4) ostruga iz Ostrovice s nepoznatog položaja (Petrinec 2009, str. 34), par ostruga iz Bratiškovaca kod Skradina (Petrinec 2000, str. 245), par ostruga s lokaliteta Zduš kod Vrljike (Petrinec 2009, str. 30), dva para željeznih ostruga s Crkvine u Gornjim Koljanima (Petrinec 2000, str. 272–273), ostruga iz Mogorjela (Miletić 1963, str. 155–178) U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika nalaze se još tri ostruge ovoga tipa s nepoznatih lokaliteta (Petrinec 2000, str. 360–361), također i u Arheološkom muzeju u Splitu nalaze se još dvije ostruge ovoga tipa s nepoznatog lokaliteta (Piteša 2009, str. 56–57). Dakle na području Hrvatske Kneževine pronađeno je ukupno 35 ostruga ovoga tipa.

124 |

Sl. 21

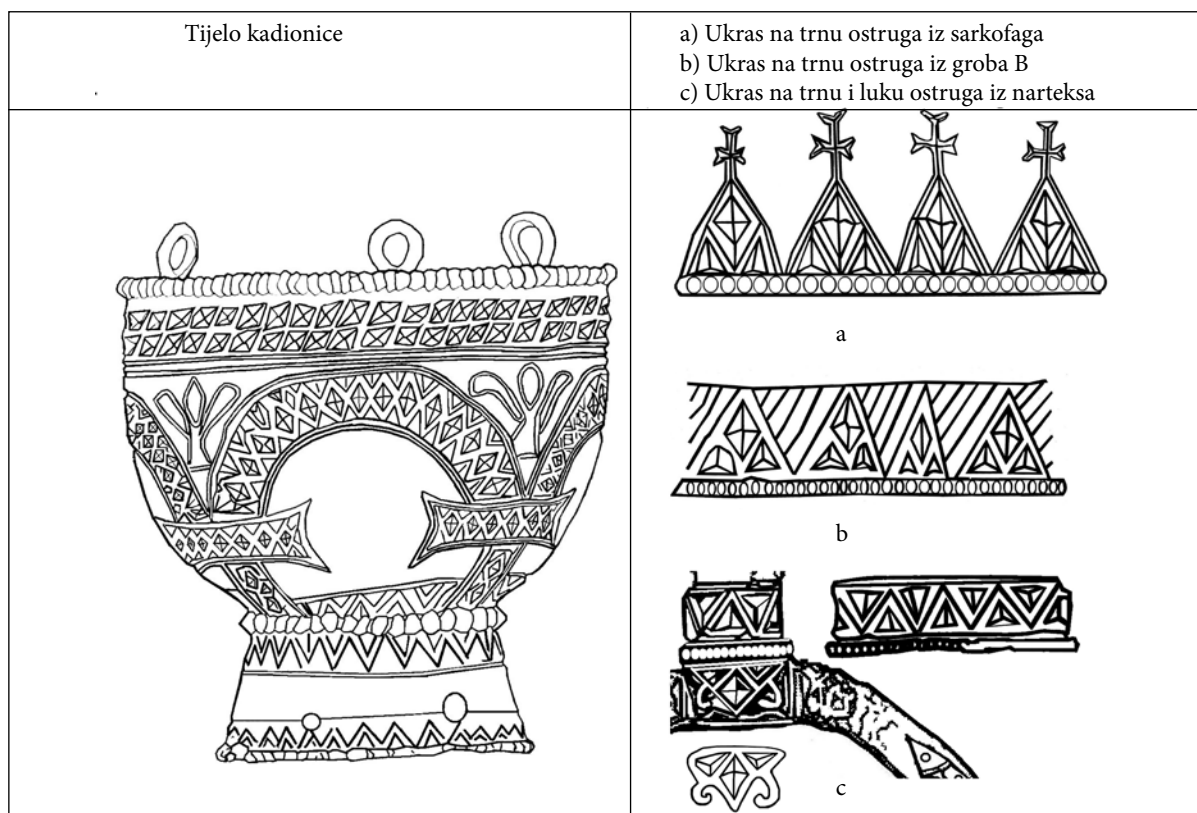
Sl. 22

ostrugama i da su svi izrađeni na isti način, naravno u skladu s kvalitetom kovine u kojoj su napravljeni.

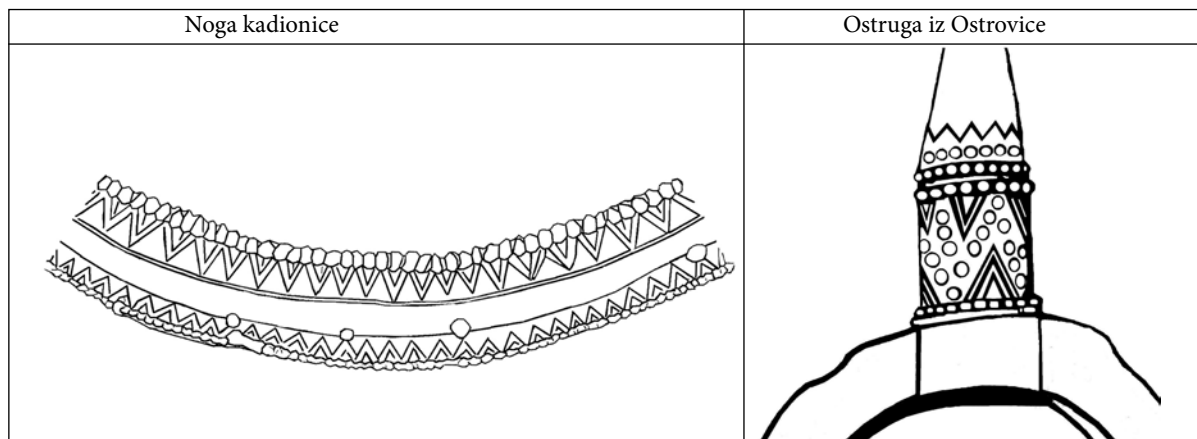
Dodatni argument za pretpostavku da su sve navedene ostruge proizvedene u istoj radionici nalazimo na kadionici koja je pronađena na Runjavici kod Vrlike. Kadionica se sastoji od tri dijela: posude, lančića i trokrakog hvatišta sa S kukom na vrhu. Tijelo posude ukrašeno je duboko rovašenim geometrijskim ornamentima. Uz gornji rub posude nalaze se dva niza manjih rombova (sl. 23), a takav ukras se nalazi i na sredini ostružnog luka ostruga iz groba br. 4 s Crkvine u Biskupiji (sl. 16), jezičcima ostružnih garnitura iz groba br. 4 s Crkvine u Biskupiji (sl. 16) i na jezičcima iz groba B u Morpolaci (sl. 16). Središnji dio tijela ka-

dionice ukrašen je s četiri lučne arkade ispod kojih se nalaze stilizirani kapiteli i stupovi, oni su ispunjeni nizovima rovašenih rombova ispod i iznad kojih se nalaze nizovi trokuta (sl. 23). Ovaj motiv se nalazi na trnovima ostruga iz sarkofaga s Crkvine u Biskupiji (sl. 23a) te na trnovima ostruga iz groba B u Morpolaci (sl. 23b), kao i na sredini luka dječjih ostruga iz nadsvođene grobnice u narteksu s Crkvine u Biskupiji (sl. 23c).

Noga kadionice je, uz gornji i donji dio prstenastog ruba, ukrašena plitkim rovašenim kosim linijama, koje čine nizove trokuta (sl. 24). Takav ukras se nalazi na trnovima ostruga iz Ostrovice (sl. 24).

Sl. 23

Sl. 24

Nosač lančića kadionice na donjem dijelu ima tri kraka koji završavaju u obliku stiliziranih ptičjih glava, a spojeni su u središnjem okomitom bikoničnom kraku. Središnji bikonični krak je s tri zrnata prstenasta ukrasa podijeljen na dva polja unutar kojih se nalaze nizovi trokuta, koji su izrađeni kosim rovašenim linijama (sl. 25). Isti ornament nalazi se na prstenatim okovima masivnih ostruga s Crkvine u Gornjim Koljanima (sl. 25a) te na ostrugama iz groba 161 sa Ždrijaca kod Nina (sl. 25b).

Donja tri kraka nosača kadionice završavaju stiliziranim ptičjim glavama (sl. 25). One imaju analogije na završetcima ostružnih krakova iz grobova 1 i 4, iz nadsovdene grobnice u narteksu, iz sarkofaga s hipokampima u Biskupiji na Crkvini i na ostrugama iz groba B u Morpolaci. Jezičci njihovih ostružnih garnitura, bilo da su pticolikog ili ovalnog oblika, na donjem dijelu imaju takav istovjetan završetak (sl. 26). Zbog svog pticolikog izgleda pretpostavljam da i jezičci i petlje koji pripadaju tzv. *karolinškim ostrugama hrvatskog tipa*, a pronađeni su u Biskupiji na oranici Aćima Popovića, Ostrovici–Greblju, Kašiću–Maklinovu brdu i Ninu–Ždrijacu u grobu 161 spadaju u ovu skupinu (sl. 26 desno). Važnu radioničku poveznicu između ostruga izrađenih od plemenitih metala čiji krakovi završavaju pločicama sa zakovicama i željeznih ostruga, osim na rovašenim ukrasima na trnu ili tijelu ostruga, pronalazimo i u njihovim ostružnim garniturama. Kod svih navedenih ostruga zastupljena su tri oblika jezičaca: pticoliki, ovalni s ptičjom glavom (pupoljkom) i štitasti (sl. 26)¹⁵. Isto tako, ne-

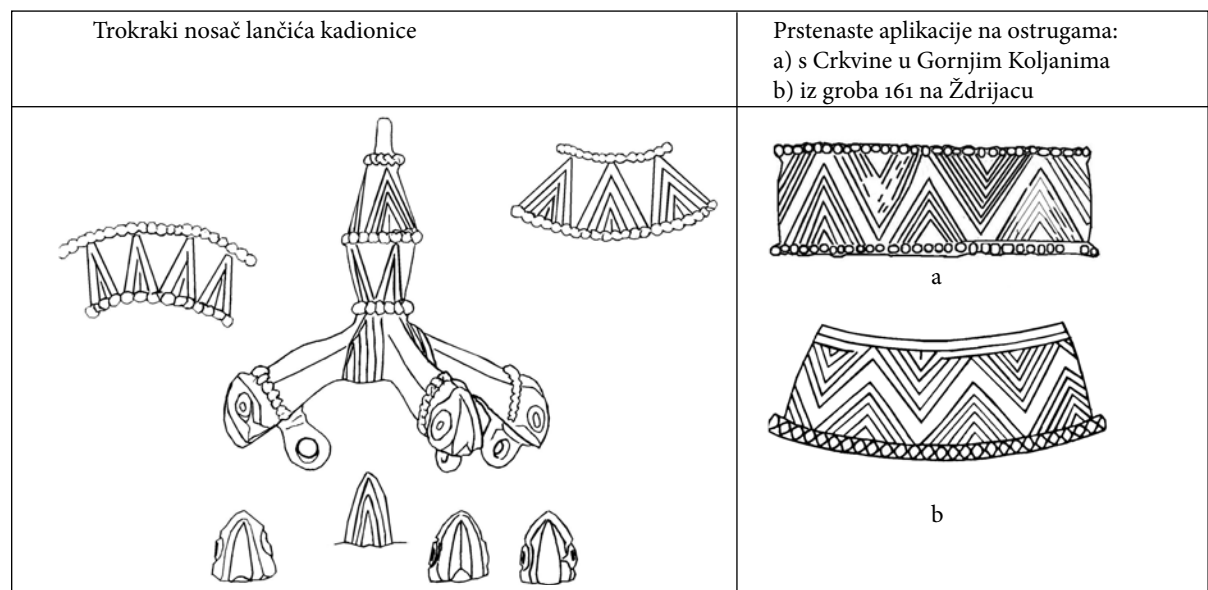
ovisno o ukrasu, pređice i petlje pojasnih i ostružnih garnitura zastupljene su istim oblicima (sl. 27).

Dakle, na temelju navedenih usporedbi u izradi dekorativnih motiva, najprije s moćnika–burse sv. Anselma i kadionice s Runjavice i motiva na srebrnim i pozlaćenim ostrugama s ornamentima na prstenatim aplikacijama željeznih i brončanih ostruga, i na kraju svih navedenih ukrasa na ostrugama s onima na kadionici može se pretpostaviti da su svi navedeni predmeti proizvedeni u istom radioničkom centru. Tome u prilog ide i činjenica da su i ostružne garniture svih analiziranih (pozlaćenih, srebrnih, željeznih, brončanih, masivnih i laganih) ostruga zastupljene istim oblicima.

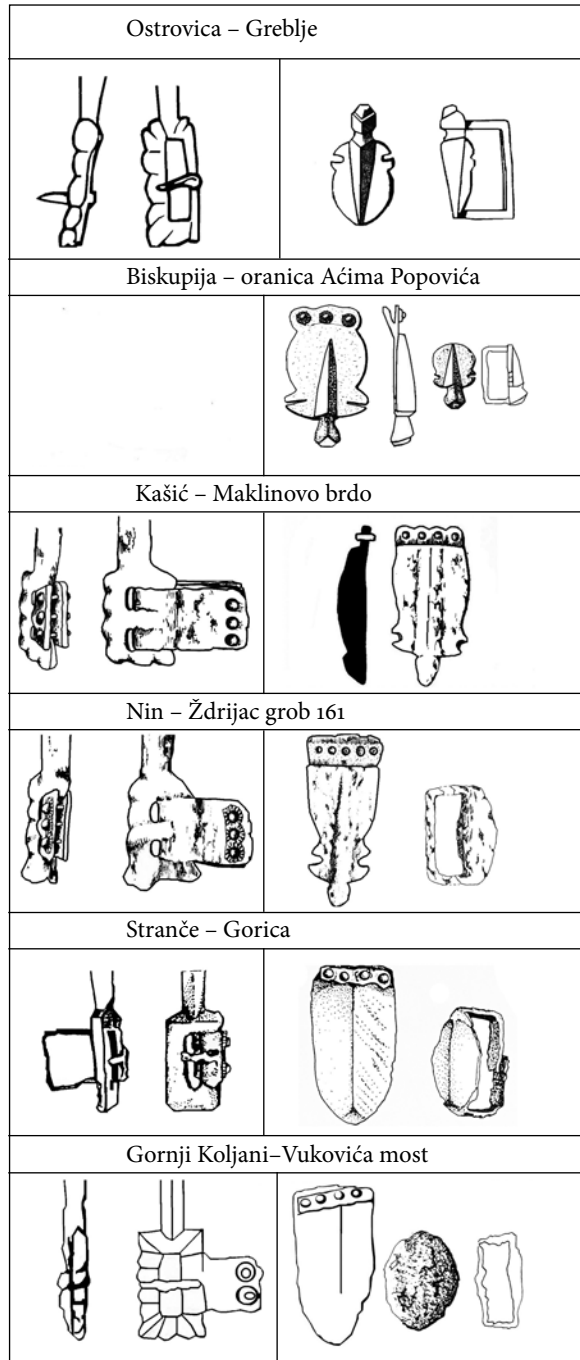
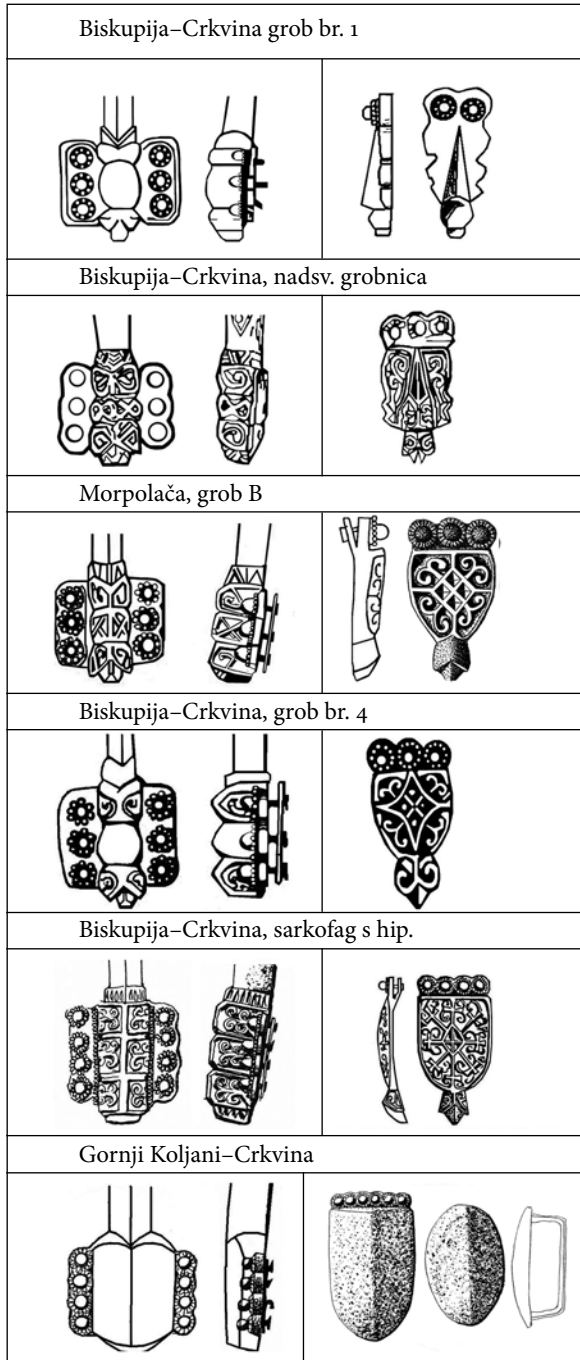
Iz gore navedenog jasno je da se kadionica s Runjavice kod Vrlike ne može vezati samo uz ostrugu i pojasnu garnituru iz Gornjih Vrbljana kao što to navodi Vinski, nego se kadionica po svojem ukrasu na posudi veže uz navedene bogato ukrašene ostruge i njihove garniture za pričvršćivanje (sl. 23 i 26), a ukras na okomitom kraku hvatišta isti je kao na prstenastim aplikacijama željeznih i brončanih tzv. *karolinških ostruga hrvatskog tipa* (sl. 25), kao što su i pticoliki završeci na donja tri kraka hvatišta isti na krajevima krakova ostruga i na dva tipa ostružnih garnitura (vidi sl. 26). Samim time i nalazi za koje se navodi da su proizvodi lokalnih radionica (kao što su ostruge iz Ostrovice, Vukovića mosta i sl.) ne mogu biti proizvod lokalnih radionica i datirati se u vrijeme koje navodi Vinski.

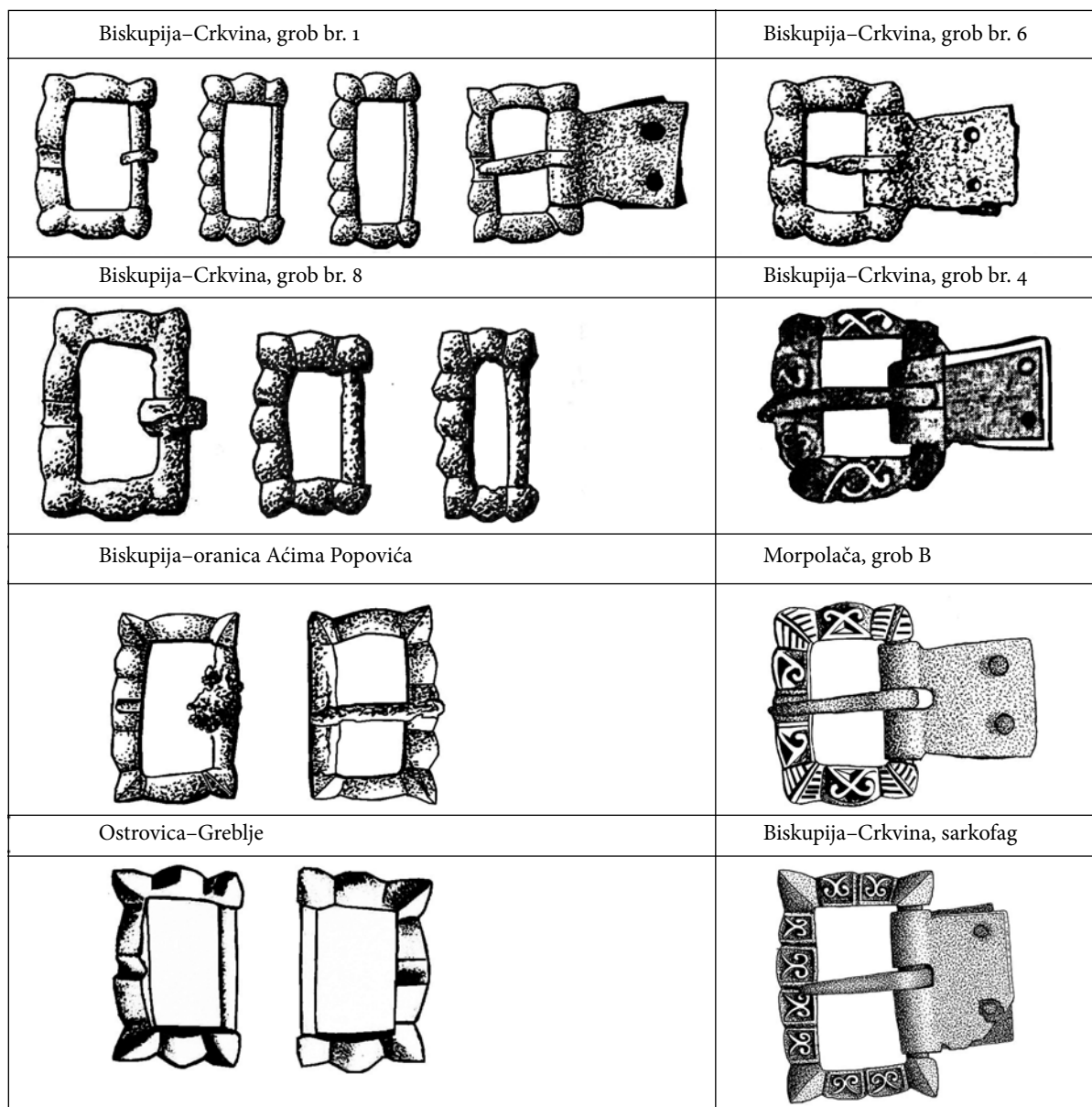
Dodatni argumenti su nedosljedno i nelogično datiranje nalaza iz groba 6 s Crkvine u Biskupiji: *Grob 1 i grob 6 iz Biskupije–Crkvine odredili smo kao najstarije*

15 Petrinec 2009, str. 168–177.

Sl. 25

Sl. 27

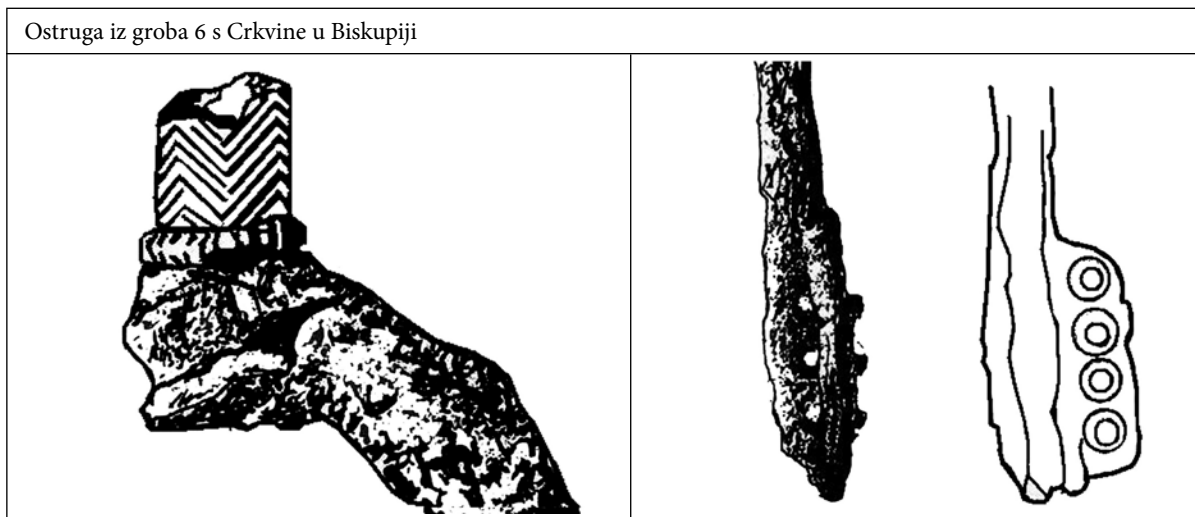
grobne cjeline sa spatama u dalmatinskoj Hrvatskoj...¹⁶ Dakle nalazi iz groba 6 prema Vinskom su najstariji karoliški nalazi u *dalmatinskoj Hrvatskoj*. Problem je u tome što se u grobu br. 6 sa *spatom* nalazi i željezna ostruga sa zakovicama na krajevima ostružnih krakova s ukrašenom brončanom prstenastom aplikacijom na trnu. Za ovaj tip ostruga Vinski, pak, tvrdi da ne mogu biti starije od sredine 9. st. i da su proizvod domaćih radionica (sl. 28).¹⁷

¹⁶ Vinski 1981, str. 22.

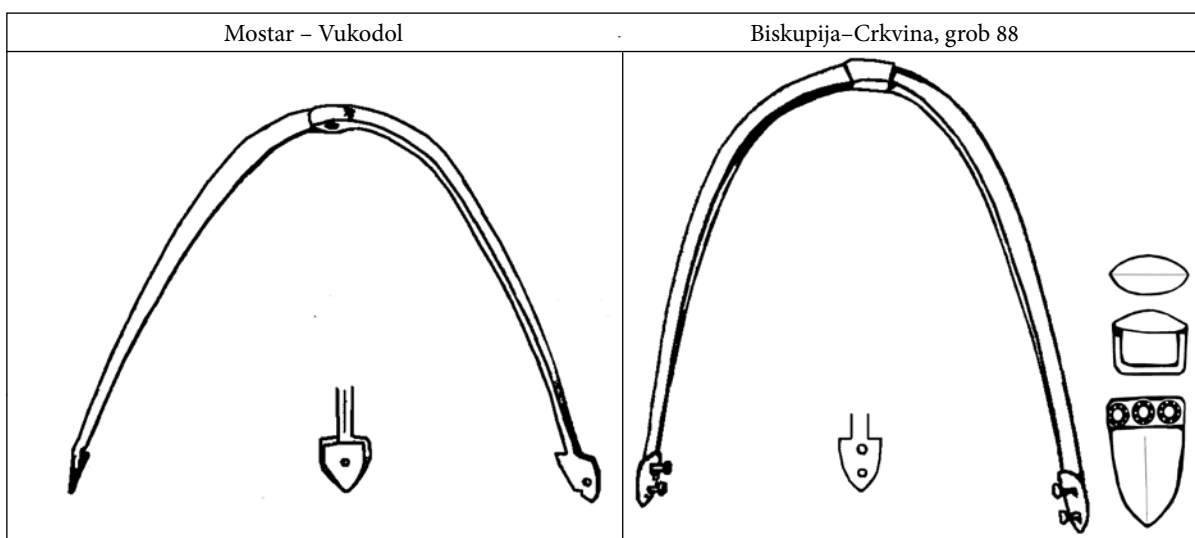
¹⁷ Vinski 1977– 1978, str. 161; u dodatku radu (*post scriptum*) *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji*, 1981, str. 39–40, dopušta mogućnost da su proizvedene poslije 800., a da su dospjele u grob u *podmakloj prvoj polovici 9 st.*

Zatim ostruge s lokaliteta Mostar–Vukodol Vinski datira oko 850 g. i uspoređuje ih s ostrugama iz groba 88 s Crkvine u Biskupiji, koje datira oko 800. godine. Jedna od ostruga s nalazišta u Vukodolu potpuno je identična biskupijskom paru (sl. 29).¹⁸ Uvažavajući argumentaciju Vinskoga, moram primijetiti da on ipak zanemaruje činjenicu da je ostružna garnitura iz groba 88 potpuno identična s ostružnim garniturama iz groba pored Vukovića mosta i onima koje pripadaju dvama parovima garnitura masivnih ostruga s Crkvine u Koljanima (vidi sl. 26). Stoga i ova teza o kasnom datiranju koljanskih i vukodolskih nalaza ne stoji, nego više upućuje na istovremenu upotrebu ostruga sa sva četiri lokaliteta.

¹⁸ Vinski 1981, str. 24.

Sl. 28

Sl. 29

U svom posljednjem radu o karolinškim nalazima s područja današnje Hercegovine, i to s lokaliteta Mogorjelo, Stolac–Čairi, Mostar–Vukodol¹⁹, Vinski iznosi tezu da su karolinški nalazi na područje Paganije i Zahumlja dospjeli preko susjedne Hrvatske Kneževine te da su položeni u grobove najkasnije do 870. godine.²⁰ Dalje u tekstu navodi da se pojasna gar-

¹⁹ Vinski 1985, str. 61–77.

²⁰ Vinski 1985, str. 65; Ovdje treba napomenuti da Vinski posve neargumentirano navodi da se lokalitet Mostar Vukodol nalazi na teritoriju Paganije (= Neretljani, str. 77). Isto tako navodi teritorijalno administrativne granice Zahumlja i Paganije kao suvremene karolinškim nalazima. Iz toga proizlazi da su početkom 9. st. te kneževine postojale, premda ih prvi izvori spominju tek sredinom 10. st.

nitura iz Mogojela može datirati u prva desetljeća 9. st., a pri tome u potpunosti zanemaruje svoju dataciju iz 1981 (str. 150, bilj. 31: *Mogorjelo kod Čapljine (južna Hercegovina) kopča i ježičac, pozlaćena bronca s inzularnim ornamentima, srebrne zakovice, ranokarolinški proizvod druge polovice 8. st...*). Isto tako, navodeći analogiju za *rasparene* ostruge iz grobne cjeline s lokaliteta Mostar–Vukodol, navodi u bilj. 38 (Vinski 1985, str. 75):...*Takvoj izuzetnoj kombinaciji nalaza suprostavljamo, s jedne strane, nesumnjivo, ranokarolinšku kombinaciju (importiranih) nalaza mača i para ostruga u osobito važnom i poznatom ratničkom grobu 1, s dalmatinsko-hrvatskog nalazišta u Biskupija–Crkvina, kod Knina te, s druge strane, nekoliko stoljeća kasniju karolinšku kombinaciju nalaza mača (import)*

i para ostruga (potonje su lokalno, tj. slavensko opo-
našanje) u ratničkom grobu s dalmatinsko-hrvatskog
nalazišta Koljane Gornje–Crkvina, kod Vrlike (odnosi
se na grob pored Vukovića mosta, o. a.).

Pretpostavljam da termin *nekoliko stoljeća* podra-
zumijeva najmanje dva stoljeća, a to bi značilo da je
karolinški mač tipa K bio u upotrebi početkom 11. st.,
a da su se *karolinške ostruge hrvatskog tipa* proizvo-
dile također početkom 11. st. Ovo neargumentirano
datiranje postaje još neshvatljivije kada znamo da su
u blizini groba 1, u istom sloju, u grobu 6 (kao što sam
već naveo) na Crkvini u Biskupiji pronađeni mač tipa
K i tzv. *karolinške ostruge hrvatskog tipa* kao i u grobu
pored Vukovića mosta.

U ovom radu nije mi namjera napraviti kritički
osvrt na znanstveni rad Z. Vinskoga vezan uz karolinš-
ke nalaze, nego upozoriti na njegov česti nedosljedan
odnos prema vlastitom djelu kao i naglasiti da njego-
va teza o ranijem i kasnijem polaganju istih nalaza u
grob na užem i širem području Hrvatske Kneževine
nije utemeljena ni na jednoj znanstvenoj činjenici.

Stoga, ostruga iz Gornjih Vrbljana i pojasni jezi-
čac jesu najstariji franački nalazi, ali oni predstavljaju
početak franačkog utjecaja na ovome području. Na
području Hrvatske Kneževine pronađeno je nekoliko
ostruga sličnih onoj iz Gornjih Vrbljana. Najbližnja
potječe iz korita rijeke Cetine s položaja Mali Drinić
pored Trilja,²¹ dok ostruga iz Morpolače (grob A),
premda nema okomito postavljene ušice u odnosu
na krakove, stilski jako podjeća na navedene. Ovaj tip
ostruga ima svoje analogije i na području Franačkog
Carstva poput ostruge iz Sundremde u Tiringiji,²² koja
je datirana u kraj 8. i početak 9. st. (sl. 30).

Na pojasnom jezičcu iz Gornjih Vrbljana i poja-
snoj garnituri iz Mogorjela prikazani su isprepleteni
životinjski ornamenti kao glavni ukrasni i kompozi-
cijski motiv, što je osnovna karakteristika inzularnog
stila, dok su biljni i geometrijski ornamenti zastuplje-
ni na rubovima artefakata.²³

Z. Vinski i A. Milošević kao glavnu analogiju za
navedeni jezičac i pojasnu garnituru navode životinj-
ske prikaze na Tassilovu kaležu (sl. 31), pa ih datiraju
u vrijeme nastanka kaleža. Međutim, uz navedene
životinjske prikaze na kaležu se nalaze biljni i geo-
metrijski ornamenti (sl. 32). Na lukovima ostruga iz
sarkofaga s hipokampima s Crkvine u Biskupiji nalazi

se ukras dviju nasuprot postavljenih vitica s listolikim
završetkom ispod kojeg se nalazi trokutasto postolje.
Iste takve ukrase pronalazimo i uz gornji rub Tassilo-
vog kaleža, kao i motive poput romboidnih križeva ili
dvostrukih vitica na rombu (sl. 33). Stoga pretpostav-
ljam da su i bogato ukrašene ostruge proizvod istih
radionica i da su nastale u vrijeme nakon životinjskog
stila, odnosno kada biljni i geometrijski ornamenti
postaju glavni ukrasni motiv, a životinjski su zustu-
pljeni na rubovima predmeta.

Pretpostavljam da do reduciranja životinjskih ukra-
sa dolazi krajem 8. st., kada se gore navedeni franački
proizvodi počinju javljati na prostoru ranosrednjovje-
kovne Hrvatske Kneževine.

Za željezne i brončane ostruge s ukrašenom bron-
čanom prstenastom aplikacijom na trnu, premda se
pojavljuju isključivo na navedenom teritoriju,²⁴ pretpostavljam da su franački import. Zbog svoje broj-
nosti i tipološke unikatnosti na području Hrvatske
Kneževine možemo ih zvati *karolinške ostruge hr-
vatskog tipa*, ali pod tim ne smatram da su proizvod
domaćih radionica. Naime, ostruge ovoga tipa pojav-
ljuju se u najstarijim slojevima zajedno s karolinškim
mačevima na Crkvini u Biskupiji (grob 6), u grobu
pored Vukovića mosta i na Rešetarici kod Livna. Na
Crkvini u Biskupiji, osim u grobu 6, ovaj tip ostruga
pronađen je i u grobovima 2 i 3. Neposredno uz njih
smješteni su grobovi 1 i 4, u kojima su se nalazile, uz
ostale predmete, lagane brončane i srebrne pozlaćene
ostruge, koje imaju isti ukras na trnu (sl. 21) kao i
željezne iz grobova 2 i 3; na u grobu 6 je pak pronađe-
na je identična pojasna kopča kao i u grobovima 1 i 4
(sl. 27). Zbog toga smatram da su u isto vrijeme, kao
proizvod iste radionice, dospjele u Biskupiju. Ovom
sloju pripadaju i grobovi 7, 8 i 88 s Crkvine u Biskupiji.
Biskupijski grobovi 1, 2, 4, 6, 8,²⁵ kao i oni sa Ždrijca
kod Nina (grob 161) iz Morpolače (grob A), Vukovića
mosta, Rešetarice (grob 4), Rudića kraj Glamoča, Vu-
kodola kraj Mostara, sadrže poganske priloge Točnije,
pokojnici u njima nisu bili pokršteni, pa nalaze iz tih
grobova možemo promatrati kao prve karolinške im-
porte koji su dospjeli u Hrvatsku Kneževinu krajem 8.
i početkom 9. stoljeća.

Za razliku od njih, prema nalazima iz zidanih
grobnica iz sarkofaga s Crkvine u Biskupiji može se
pretpostaviti (zbog odsutnosti poganskih priloga)

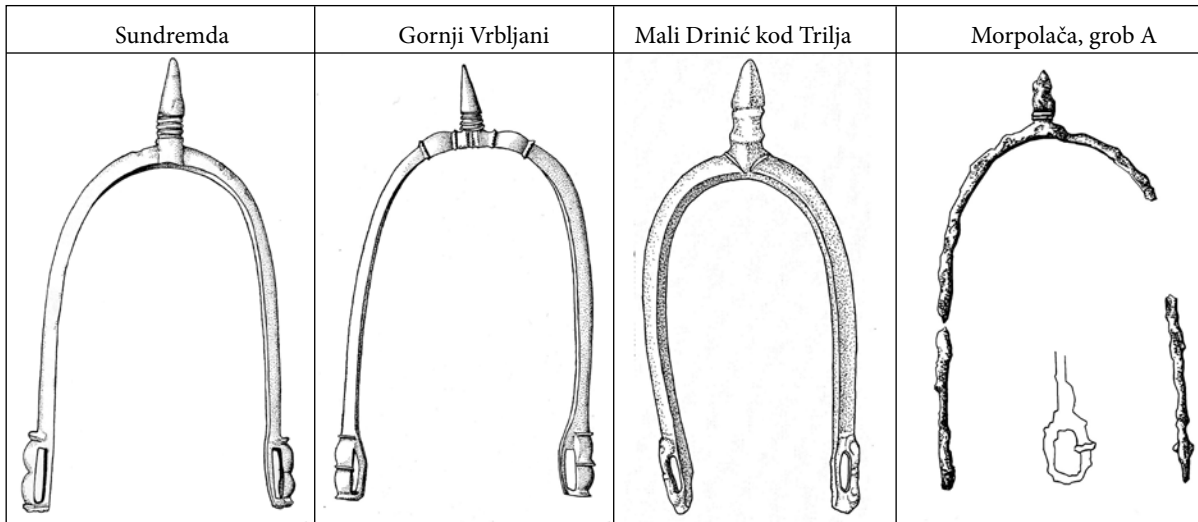
21 Milošević 2006, str. 299–307.

22 Vinski 1977–1978, str. 158–159; Milošević 2006, str. 299–307.

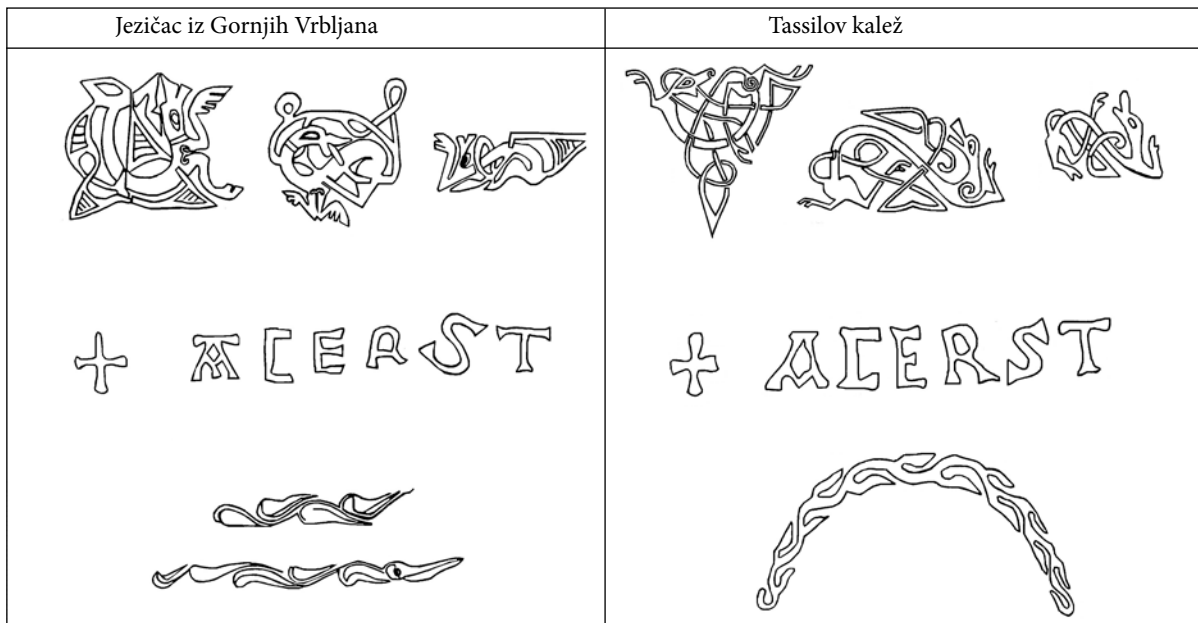
23 Vinski 1977–1978, str. 145–158. Milošević 2000, str. 113.

24 Ovaj tip ostruge pronađen je na samo jednom lokalitetu izvan navedenog teritorija, i to u Zalavaru (Szóke 2008, str. 46, Abb. 2).

25 Petrinc, 2000, str. 209–218.

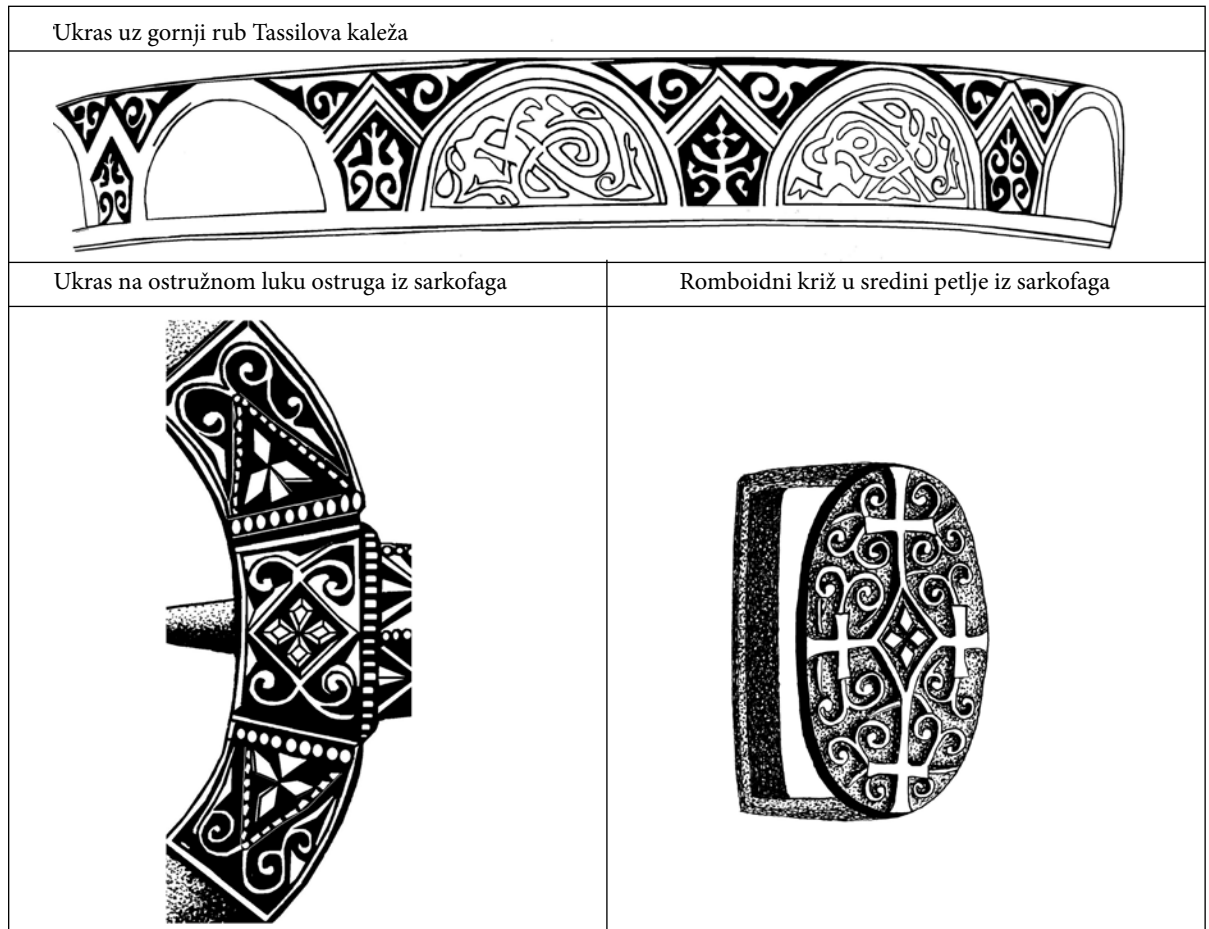
Sl. 30

Sl. 31 Usporedni crteži ukrasa i slova s jezičca iz Gornjih Vrbljana i s Tasilova kaleža (preuzeto iz: *Hrvati i Karolinzi, (Rasprave i vrela)* str. 113)

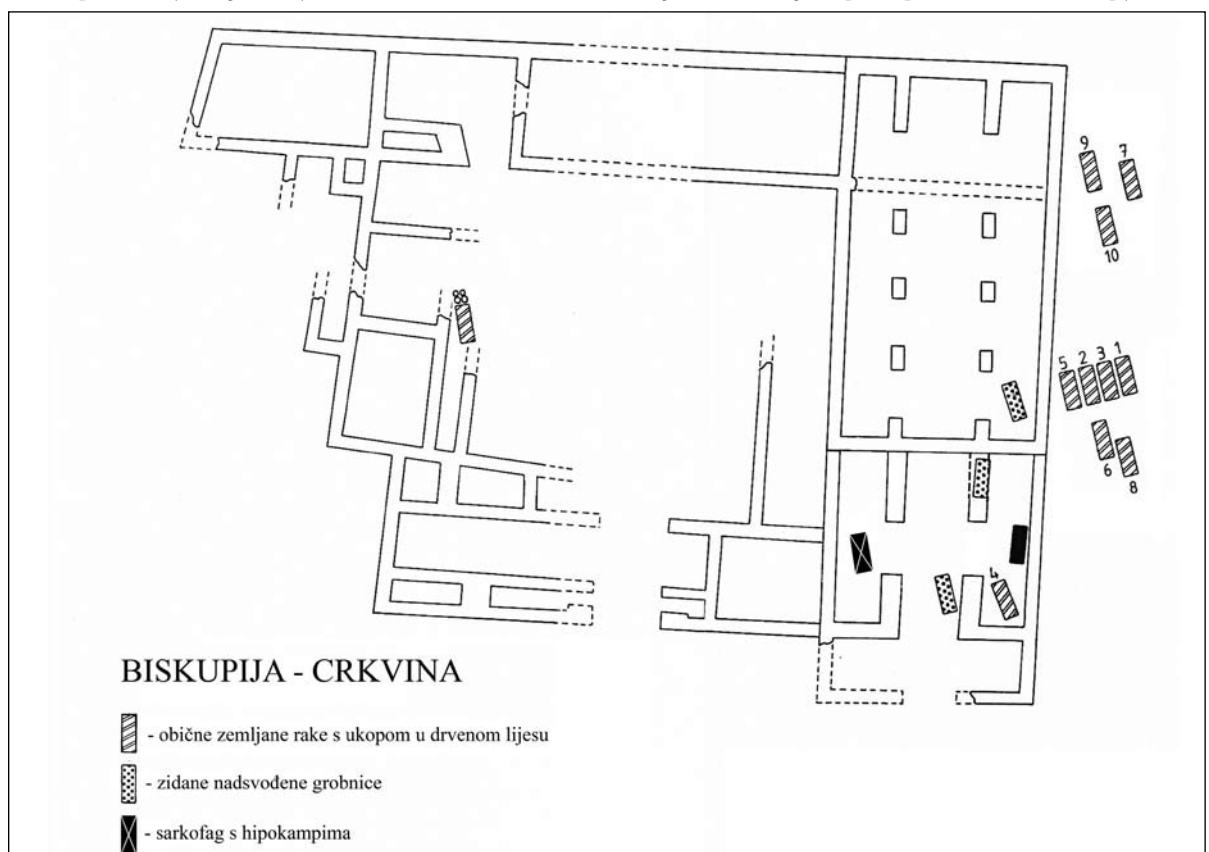

Sl. 32 Tasilov kalež

132 |

Sl. 33 Usporedba biljnih i geometrijskih ukrasa na Tasilovu kaležu i na ostrugama iz sarkofaga s hipokampima iz Crkvine u Biskupiji

Tlocrtni odnos arhitekture i grobova

da su pokojnici pokršteni. Također, zidane grobnice i sarkofag s Crkvine u Biskupiji nisu preupotrebljeni ranokršćanski ili kasnoantički grobovi, nego se njihova izgradnja može vezati uz još jedan franački utjecaj koji se očituje u građevinskoj djelatnosti (tzv. *karolinška renesansa*). One nastaju u obnoviteljskom duhu karolinškog vremena te prethode bazilici ili su nastajali usporedo s njom. Stoga pretpostavljam da su i pokojnici u njima bili pokršteni. Koliko je trajao proces pokrštavanja, odnosno koliko je vremena bilo potrebno da se promjene pogrebni običaji na Crkvini u Biskupiji, vjerojatno nikada sa sigurnošću nećemo utvrditi. Zbog svih okolnosti koje sam naveo pretpostavljam da su svi karolinški nalazi s biskupijskog groblja dospjeli u grobove u jednom kraćem vremenskom razdoblju, te da se najmlađi ukopi s franačkim nalazima mogu datirati u vrijeme od dvadesetih do tridesetih godina 9. st.

Od ostalih autora koji su se sustavno bavili problematikom karolinških nalaza izdvajam Beloševića, koji je karolinške ostruge na temelju sustavno istraženih grobalja u Ninu i Kašiću najprije datirao na kraj 8. i početak 9. st.,²⁶ da bi kasnije pomakao dataciju u razdoblje od 820 do 850.²⁷ Isto je učinio i Milošević, koji je odustao od svoje prve teze po kojoj je ove nalaze datirao na kraj 8. i u prvu trećinu 9. st.,²⁸ a kasnije iznio mišljenje da su karolinške ostruge mogle biti u upotrebi do kraja 9. st.²⁹

Petrinec pak smatra, na temelju sustavno obrađenih grobalja od 8 do 11 st., da ovi nalazi spadaju u kraj poganskog horizonta i početak pogansko–kršćanskih grobalja te ih datira od 785. do 850. godine.

Za razliku od prethodno navedenih autora Petrinec smatra da novci Konstantina V. Kopronima pronađeni s karolinškim nalazima u grobovima 1, 2, 3, 6, 7 i u sarkofagu s hipokampima s Crkvine u Biskupiji imaju datacijsku vrijednost. Isto tako da su nalazi iz grobova 1, 2, 3, 4, 6, 7 i 8 pronađeni u istom stratigrafskom sloju što svakako sugerira bližu vremensku upotrebu.³⁰

Nakon stilske analize karolinških nalaza, koje karakterizira ujednačeni način ukrašavanja, potrebno je ukazati na još neke zajedničke osobitosti, koje se odnose na sve karolinške proizvode pronađene na području *Liburnije i Dalmacije*.³¹ U prvom redu to

su položaji nalazišta i stratigrafski odnosi. Prostorni raspored nalazišta i nalaza s karolinškim karakteristikama ukazuje na jednu vrlo zanačajnu pravilnost koju je uočio A. Milošević,³² a to je da su sva nalazišta smještena uz antičke cestovne komunikacije. Premda bi možda bilo ispravnije reći da se navedeni lokaliteti nalaze na dominantnim uzvisinama, ili ispod njih, s kojih se lako nadzire promet na cestama, ili uz važnija križanja tih cesta. Takvi su lokaliteti: Stranče,³³ Glibodol na Maloj Kapeli,³⁴ Prozor kod Otočca, Brušani,³⁵ Maklinovo Brdo u Kašiću,³⁶ Biljane Donje, Podgrađe kod Benkovca,³⁷ Ostrovica kod Bribira,³⁸ Bratiškovci,³⁹ Kninsko polje–Gugine kuće, Orlić kod Knina,⁴⁰ Civiljane–Brzica kod Vrlike,⁴¹ Crkvina u Gornjim Ko-

njegove smrti i slabljenjem franačke vlasti (na ovome području) nastale samostalne kneževine Neretljana, Humljana, Dukljana, kao i da su i tri županije, Lika, Krbava i Gacka, u to vrijeme postale posebno upravno područje pod upravom Bana.

32 Milošević 2000, str. 115–119.

33 Matejčić 1978, str. 239, *Ruševine gradine Badanj kod Crikvenice nalaze se na obronku brijega iznad zavoja ceste koja vodi od Crikvenice preko Stranča za Tribalj*; Matejčić 1969, str. 34: *Gardine Badanj (kod Crikvenice) i Lopar nesumljivo su bile antička utvrđenja koja su se nalazila uz antičku magistralnu cestu koja je spajala Akvileju sa Senjom a jedan njen krak je išao kroz Vinodol. U ranom su srednjem vijeku nesumljivo Lopar i Badanj imali funkciju župskih gradova.*

34 Kolak, Šunjić, *pronađena je* (pored mjesta Glibodol) *uz cestovnu komunikaciju od Ličke Jesenice do Dabra, preko prijevoja Mala Kapela...*

35 Sokol, 2008, str. 183–198; Brušani se nalaze na trasi ceste Gospić–Brušane–Baške Oštarije–Karlobag

36 Delonga 1988, str. 80: Arheološka ostavština s mnogobrojnih prethistorijskih gradinskih naselja u sjevernoj Dalmaciji, od kojih su neka prerasla u rimske municipije, ukazuje na kontinuitet naseljenosti na tim lokalitetima sve do srednjovjekovnog razdoblja. Npr. Aserija, Bribir, Knin, ili pak u Kašiću gdje postoje indicije da je na dominantnom platou gdje se danas nalazi seoska crkva s grobljem postojalo gradinsko naselje s kontinuitetom do u rani srednji vijek.

37 Vidi bilj. 33

38 Miletić 1991–1992, str. 68: *Najkraći put od Aserije do Varvarie išao je... preko Lepura, Bulića, Lišana Ostrovačkih i Ostrovice. Na... vrhu istoimenog brda bila je prapovijesna gradina, u srednjem vijeku tvrdi grad Bribiraca.*

39 Miletić, 1991–1992, str. 70–71: *Direktan spoj* (cestovni) *Scardone i Burnuma izveden je preko Bratiškovaca.*

40 Lokalitet na kojem su pronađeni mačevi nalazi se uz današnji makadamski put koji vodi iz Orlića u Polaču. To je ujedno i najkraća poveznica s današnjom državnom cestom D1, koja se poklapa s antičkom cestom Vrlika–Kijevo–Knin.

41 Petrinec 2009, str. 16; Ovaj lokalitet se nalazi ispod Jojića glavice na kojoj su utvrđeni, uz prapovijesne, ranosrednjovjekovni i srednjovjekovni nalazi (Milošević 1998, str.

26 Belošević 1980, str. 99–109.

27 Belošević 2008, str. 282–284.

28 Milošević 2000, str. 106–139.

29 Milošević 2009, str. 355–370.

30 Petrinec 2009, str. 164.

31 Pretpostavljam da je ovim područjem kao nominalni vladar vladao hrvatski knez Borna te da su nakon

ljanima,⁴² Poletnica kod Zadvarja,⁴³ Rudići kod Glamoča,⁴⁴ Gornji Vrbljani,⁴⁵ Sultanovići kod Bugojna,⁴⁶ Varvara kod Prozora, Rešetarica (Podgradina) kod Livna,⁴⁷ Vir kod Posušja,⁴⁸ Gradac kod Posušja,⁴⁹ Humac kod Ljubuškoga,⁵⁰ Mogorjelo kod Čapljine.⁵¹ Za-

69–70); Ispod Jojića glavice spajale su se dvije antičke ceste: Trilj– Vrlika– Knin i Bitelić– Gornji Koljani–Ježević–Cetina–Civljane (Jurčević 2009, str. 56).

- 42 Crkvina se nalazi ispod prapovijesne gradine i kasnoantičke utvrde, a nedaleko se nalazi i Vukovića most (Jurčević 2009, str. 56).
- 43 Na trasi antičke ceste Aržano–Cista– Šestanovac–Zadvarje–Dubci (Katić, Lozo 2008, str. 78) iznad Gornjih Brela nalazi se i danas vidljiva kasnosrednjovjekovna utvrda Poletnica. Ispod Poletnice s navedenom antičkom cestom spajala se, pretpostavljam, također antička cesta koja je vodila iz smjera Zagvozda– Grabovca–Žeževice; Tomasović 2009, str. 225: *I Gradina na Poletnici u Gornjim Brelima imala je iznimne mogućnosti nadgledanja južnih položaja i unutrašnje strane komunikacijakog prijevoja na Dubcima, Omiškog zaleđa preko Imbera na zapadu te dijela imotsko–radobiljskog polja. Na poletnici je pronađena keramika 6. st.*
- 44 Miletić 1977, str. 237: *Ovo groblje u Rudićima smješteno je na padinama Gradca koje se spuštaju prema Crkvini..., usko je povezano sa Gradcem i Crkvinom u Halapićima, kroz koje je prolazila magistralna cesta Salona–Servicium na potezu Prolog–Pecka.*
- 45 Bojanovski, 1976, str. 254: *Kasnoantička utvrda u Vrbljanima nalazi se uz cestu Salona–Leuseba–Servitium.*
- 46 Čremošnik 1951, str. 319: *U blizini Sultanovića nalazi se srenjovjekovna utvrda Vesela Straža...na ovome području su se susretala četiri važna puta: iz Splita, Hrvatske(?), doline Lašve i iz Bosne (Fojnica).*
- 47 Vrdoljak 1988, str. 171, bilj 84. (Rimska) *Cesta je išla od Podgradine rubom polja ispod Kamešnice i produživala prema Liskovači... Iz Rešetarice je Kraljičinim nasipom vodila prema Mišima i Livnu... Iz Rešetarice je također jedan krak uskog puta vodio prema išao Širokom dragom preko Kamešnice za Rudu i Otok u Sinjskom polju... N. Miletić konstatira da je rimska cesta išla korijenom Kraljičina nasipa preko Buškog blata za Vidoše...*
- 48 Pašalić 1960, str. 35: *Na (rimsku) cestu Duvanjsko polje–Imotski–Runović kod Vira izlazi i druga cesta iz smjera Aržano–Vinica–Zavelim...*
- 49 Pašalić 1960, str. 56–57; Kraljević 1976, str. 170: *Prirodni položaj ovog lokaliteta je takav da se iz njega može imati pregled triju susjednih kraških polja (Kočerinskog, Posušskog i Imotsko–Bekijskog). Osim toga rimska cesta Narona–Bigeste–Gradac–Delminium omogućavala je lak i brz pristup u ovo mjesto.*
- 50 Bojanovski 1988, str. 119–121: *Nalazio se na (rimskoj) cesti koja ja povezivala Mostarsko polje s Naronom i to pravcem Donji Radišići (Bigeste)–Ljubuški–...–Međugorje–Rodoč–Cim.*
- 51 Bojanovski 1969, str. 140–141: *Mogorjelo se nalazlo na križnju priključne ceste iz Narone s magistralnlno Salona–Novae–Bigeste–Dilunto..., antička utvrda nastala sredinom 3. st. a savim sigurno bila u funkciji do kraja 6. st. (Bojanovski 1969, str. 162)*

tim slijede nalazišta uz riječne prijelaze preko Cetine, Čikole, Guduče i Bregave: Vukovića Most,⁵² Crkvina u Gornjim Koljanima,⁵³ Bajagić kod Sinja,⁵⁴ Trilj kod Sinja,⁵⁵ Katuni (Kreševo) kod Šestanovca,⁵⁶ Gradac kod Drniša,⁵⁷ Morpolača, lokalitet Škorića–Tubića kuće,⁵⁸ Stolac–Čairi.⁵⁹

Uz nalaze karoliške ratničke opreme pronađeni su u velikom broju i bizantski zlatnici Konstantina V. Kopronima. Zbog njihove međusobne povezanosti pretpostavljam da ih se može dovesti u isti vremenski i prostorni kontekst kao i karoliške nalaze. Najviše primjeraka spomenutog novca pronađeno je na Crkvini u Biskupiji kod Knina, i to u grobovima: 1, 2, 3, 6, 7 i u sarkofagu s hipokampima.⁶⁰ Revizijskim

52 Jurčević, 2009, 56.

53 Vidi bilj. 50.

54 Bojanovski 1974, str. 60: *Dolazeći iz Čitluka (Aequum), cesta je Cetinu prelazila na Mostinama 400–500 m od uzvodno od Hana zatim iz Bajagića penjala se gotovo u ravnom pravcu na Bili Brig pod Dinarom... (Kamešnicom?)... U blizini Bajagića nalazio se prijelaz preko Cetine koji ga je povezivao s Čitlukom (Aequum) te se u Bajagiću spajala s cestom koja je vodila iz pravca Ruda–Otok–Gala–Obrovac Sinjski (Bojanovski 1974, str. 58).*

55 Zaninović 1978, str. 40: *Trilj... naselje je nastalo i bilo u funkciji mosta, koji je bez sumnje bio jedna od glavnih prometnih točaka šireg područja, jer se ovdje račvao promet prema Buškom blatu i unutrašnjosti Bosne (Salona–Argentarija) te jugoistočno prema Novae (Runovići) sve do Narone i dalje. Tilurim–Trilj je izvanredan primjer, kako se na jednoj važnoj prometnoj točki taj promet uporno obnavlja i kako traje bez prekida od prahistorije do današnjih dana...*

56 Lokalitet Zgon na kojem je pronađen karoliški mač nalazi se 300 m udaljen od prijelaza preko Cetine na mjestu Stari most u Kreševu. Ovaj prijelaz se koristio i u prapovijesti jer se uz njega nalazi manja prapovijesna gradina.

57 Miletić, 1992–1993, str. 135: *Nalazi se uz magistralnu cestu Burno–Promona–Magno–Andertium... produžuje kroz selo Gradac do riečice Čikole, prelazeći je na položju bivšeg Vezovića mosta.*

58 Lokalitet se nalazi pored prijelaza preko rijeke Guduče, ovim prijelazom se služila i rimska vicinalna cesta koja je vodila iz Piramatovaca prema Bribiru (Miletić 1993, str. 137).

59 Atanacković–Salčić 1983, str. 24: *Die Stelle, wo die Gegenstände ausgegraben wurden, liegt etwa 15 m vom Flußlauf entfernt am Ufer der Bregava;* Bojanovski 1988, str. 100: *Svi relevantni elementi idu u prilog identifikacije Stoca s antičkim Diluntunom. Pa ukoliko su stari gradovi najčešće samo produženje (nastavak) rimskog municipalnog sistema, onda je i današnji Stolac sa svojim područjem, i u tom smislu, pravi nasljednik daorskog Diluntuma.*

60 U svim navedenim grobovima pronađeni su zajedno s karoliškom opremom.

istraživanjem 2000. godine, na ovom lokalitetu, južno od bazilike u zemlji, pronađen je još jedan Kopronimov zlatnik.⁶¹ Među grobne nalaze, premda nisu pronađeni uz navedene karolinške artefakte, još spadaju zlatnici iz Trilja (sv. Mihovil),⁶² Nina,⁶³ Dubravica kod Skradina.⁶⁴ Za primjerke iz Islama Latinskoga, Podvršja,⁶⁵ Bribira,⁶⁶ Piramatovaca,⁶⁷ Danila,⁶⁸ Mokrog Polja (Čuker),⁶⁹ Prevjesa, Vrpolja,⁷⁰ Topolja,⁷¹ Cetine (Glavaš),⁷² Štikova, Gradca kod Drniša,⁷³ Gornjih

Utora, Muća,⁷⁴ Bajagića kod Sinja,⁷⁵ Garduna⁷⁶ i Klisa⁷⁷ poznato je samo mjesto pronalaska.⁷⁸ Dakle, zlatnici bizantskog cara Konstantina V. Kopronima, jednako kao i karolinški nalazi, potječu s izuzetno važnih strateških položaja.

Osim što su gotovo svi nalazi karolinške ratničke opreme i zlatnici Konstantina V. Kopronima pronađeni na najvažnijim prometnim čvorištima i kontrolnim točkama, za njih se može reći da su, na različitim lokalitetima, pronađeni u istom stratigrafskom sloju. Neovisno jesu li pronađeni u grobovima bez arhitekture s pokojnikom sahranjenim u drvenom ljesu,⁷⁹ zidanim grobnicama⁸⁰ ili u sarkofagu.⁸¹ Prema opisima s istraživanja na Crkvini u Biskupiji L. Marun u svojim izvještajima iz 1891⁸² i 1892⁸³ i 1901⁸⁴ navodi da su sarkofag s hipokampima i grobovi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 i 10)⁸⁵ u zemljanim rakama s drvenim ljesom pronađeni u zidnjem najdubljem sloju na dubini od 3–5 m.

61 Gudelj 2000, str. 239.

62 Karaman 1921, str. 1: pretpostavljam da je Kopronimov zlatnik s ostalim nakitom pronađen u zemljanoj raci jer Karaman navodi da je grob: *starinski, jednostavan, nezidan*.

63 Belošević 1998, str. 129: *Zemljana raka, neutvrđene veličine...*

64 Gunjača 1989, str. 148–149; Miletić 1991–1992, str. 70: Vicinalni put pruža se od Varvarije u pravcu Smrdelja i plodnog pojasa Bratiškovci–Dubravice.

65 Uglešić 2009, str. 147.

66 Burić, Delonga, Zekan 1996: Na Bribirskoj Glavici su se nalazila utvrđenja od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka koja su kroz povijest kontrolirala prometnice koje su vodile iz unutrašnjosti prema Ninu, Zadru, Šibeniku i Skradinu; Važno je napomenuti da je na Bribiru pronađen i novac Karla Velikoga koji je suvremen novcu Konstantina V. Kopronima; Šeparović 2003, str. 126–132.

67 Miletić 1993, str. 137, karta 2: U Piramatovcima se na antičku magistralnu cestu, koja je išla iz Scardone u Asseeriju, spajala vicinalna cesta iz pravca Varvarije.

68 Zaninović 1996, str. 318: Danilo Gornje ili antički Rider nalazio se na antičkoj cesti koja je povezivala Scardonu i Salonu a: *važna mu je funkcija bila nadzor nad prometom između dva poznata središta, ... a to su Scardona i Salona...* Rider se spominje u kasnoantičkim tekstovima anonimnog geografa iz Ravenne (V, 14, p 380, 18) iz 6. st. i u Guidonovoj Geografiji iz 11. st (Zaninović, 318).

69 Delonga 1984–1985, str. 260: Na Čukeru se nalazi kasnoantička utvrda koja je kontrolirala antičku cestu i prijelaz preko rijeke Zrmanje koji se nalazi neposredno ispod nje.

70 Budimir 1987, str. 204–205, Vrpolje: na brijegu Mala Viola nalazi se prapovijesna gradina na kojoj su pronađeni nalazi koji potvrđuju kontinuitet ljudske prisutnosti od prapovijesti do srednjeg vijeka.

71 Marun 1998, str. 32, 33, 82, 223, 264; Miletić, 1992–1993, str. 149: (Topolje) *zajedno s gradinom sv. Spas nad Kninom zatvarala je Kosovo polje i kontrolirala jedini prohodni prijelaz preko Krke sve do Bobodola kod Burnuma*.

72 Milošević 1998, str. 64; Alduk 2010, str. 27: *S ovoga položaja savršeno se nadzire prostrana dolina oko izvora Cetine (Paško i Cetinsko polje) te je jedan od glavnih putova koji vodi iz pravca Knina... kroz prijevoj Uništa prema Bosni. Na položaju Njivetine u Podglavašu i na Dinari... ostale su sačuvane rimske kolotečine*.

73 Miletić, 1992–1993, str. 135: Nalazi se uz magistralnu cestu Burno–Promona–Magno–Andertium... (cesta) *prođuje kroz selo Gradac do rječice Čikole, prelazeći je na*

položju bivšeg Vezovića mosta.

74 Bojanovski 1974, str. 131: *Andertium se nalazio na gradini Brečevo u Gornjem Muću... s ove gradine se otvara pogled na cijelo Mučko i Petrovo polje, Labin, Lečevicu, Dicmo, Dugopolje i Kotlenicu sve do Klisa*.

75 Vidi bilj. 48.

76 Na mjestu današnjeg Garduna nalazila se prapovijesna gradina, rimski vojni logor, kasnoantička utvrda, kasno-srednjovjekovna i mletačka utvrda, stoga pretpostavljam da je postajala i ranosrednjovjekovna fortifikacija. Sanader 2003, str. 14: *S toga se dominantnog i strateškog mjesta pruža pogled na rijeku Cetinu i prijelaze preko nje, a jednako tako i na sva okolna polja i visoravni*.

77 Miletić 1992–1993, str. 137: Na ovome mjestu spajaju se sve Dolabeline ceste iz unutrašnjosti prema Salonu.

78 Šeparović 2003, str. 129–132.

79 Franački nalazi u grobovima bez arhitekture pronađeni su u: Kašiću, položaj Maklinovo brdo; Kninskom polju– položaj Gugine kuće, Gornjim Koljanima–položaj Vukovića most, Morpolača–položaj Škorića–Tubića kuće (grobovi A i B), Nin–položaj Ždrijac, Podgradina kraj Livna–položaj Rešetarica, Rudići pokraj Glamoča–položaj Grebnice (Bojanov orah), Sultanovići–položaj Glavica (Gorica)

80 U zidanoj grobnici u Dubravicama pronađen je novac Konstantina V. Kopronima, u Ninu pored Sv. Križa pronađen je cjevasti okov, dok su na lokalitetima Crkvina u Biskupiji u dvjema nadsvođenim grobnicama pronađena dva para karolinških ostruga.

81 U sarkofagu s hipokampima na Crkvini u Biskupiji pronađene su karolinške ostruge i zlatnik Konstantina V. Kopronima, a u sarkofagu s Crkvine u Biljanima Donjim pronađen je cjevasti okov.

82 Marun 1891, str. 61–62, sarkofag: *... napućeni radnici da potražuju najdonji slog zemljišta*.

83 Marun 1892, str. 94–95, grobovi u zemljanoj raci s drvenim ljesom: *U dubini skoro od 5 m ...*

84 Marun 1998, str. 105.

85 Petrincec 2000, str. 209–218.

U blizini zemljanih grobova 1, 2, 3, 4, 5, 6 i 8 nalazile su se i dvije zidane grobnice,⁸⁶ pretpostavljam, da je njihov međusobni stratigrafski odnos jednak onom u Dubravicama kod Skradina, gdje su također pronađene, jedne uz druge, zidane grobnicama i zemljane rake.⁸⁷ Z. Gunjača za taj odnos grobova navodi: ... *dubravički su grobovi s drvenom konstrukcijom smješteni na istoj dubini kao i glavnina grobova s kamenom arhitekturom. Dakako je, važnija... tvrdnja da su u tim dvjema skupinama grobova, uz ostatke pokojnika, pronađeni posve slični grobni prilozci. Ta, kulturološki gledano, potpuno identična građa i još neke obredne pogrebne pojedinosti upućuju na čvršću međusobnu vezu, ako ne i apsolutni identitet umrlih, bez obzira u kojoj su od te dvije vrste grobova ukopani.*⁸⁸ Usporedimo li citirani tekst Z. Gunjače s Marunovim izvještajem iz 1891. i 1892. god. za grobove s Crkvine u Biskupiji,⁸⁹ primijetit ćemo da je stratigrafska situacija identična. U Dubravicama nisu pronađeni predmeti karoliške provenijencije, ali je u zidanom grobu 34 pronađen zlatnik Konstantina V. Kopronima. Sličan stratigrafski odnos kao na Crkvini u Biskupiji i u Dubravicama kod Skradina imaju grobovi 140 i 168 na nekropoli kod Sv. Križa u Ninu.⁹⁰ U zemljanoj raci groba 140 pronađen je novac Konstantina V. Kopronima, a u zidanoj grobnici 168 cjevasti okov.⁹¹ Oba groba pripadaju najstarijem (trećem) sloju groblja, koje voditelj istraživanja Belošević datira u 7. i 8. st. i pripisuje kasnoantičkom stanovništvu.⁹² S ovom pretpostavkom se ne slažem, već smatram da taj sloj grobova oko crkve sv. Križa u Ninu pripada slavenskom (hrvatskom) stanovništvu i vremenski je podudaran sa skupinom analiziranih grobova iz Biskupije i Dubravica. Za grobove s karoliškim nalazima u Morpolaci Marun navodi da se grob u kojem se nalazio prelomljen mač i loše sačuvane ostruge (grob A) nalazio pored groba (B) u kojemu su pronađene pozlaćene ostruge s ganiturom za zakopčavanje.⁹³ Novijim istraživa-

njima na lokalitetu Crkvina (Begovača) u Biljanima Donjim, utvrđeno je da su se dvije grobnice 253 i 258 (obje su izrađene od antičkih spolija) i sarkofag (grob 165) nalazili u istom, najdubljem, stratigrafskom sloju. U grobnicama su pronađena dva para karoliških ostruga, a cjevasti okov u sarkofagu (grob 165).⁹⁴ Ovdje moram navesti i dva sarkofaga koja su pronađena na Crkvini u Galovcu;⁹⁵ jedan ukrašeni, koji se nalazio u sakristiji obnovljene ranokršćanske bazilike, i drugi, neukrašeni, s južne strane crkve.⁹⁶ Za navedene sarkofage, voditelj istraživanja Belošević pretpostavlja da su izrađeni u razdoblju od 7. do 8. st. te da su naknadno upotrijebljeni u ranom srednjem vijeku (?).⁹⁷ Međutim, Jakšić ukrašeni sakofag i jedan dio predromaničke skulpture (kapitele šesterostranog i četverostranog ciborija ili oltarne ograde) s Crkvine u Galovcu pripisuje radionici Majstora koljanskog pluteja za koju je ustanovio da je djelovala na Crkvini u Biskupiji i na Crkvini u Gornjim Koljanima.⁹⁸ Slažem se s Jakšićevom konstatacijom da je ukrašeni sarkofag iz Galovca djelo radionice Majstora koljanskog pluteja, ali je vrlo sporna njegova datacija djelovanja radionice. Naime, Jakšić rad navedene radionice smješta kroz cijelo 9. st., što svakako nije moguće.⁹⁹ Pretpostavljam da je vjerojatnija Beloševićeva datacija šesterostranog i četverostranog ciborija s Crkvine u Galovcu u početak 9. st.,¹⁰⁰ ali pretpostavljam da su i sarkofazi s ovog lokaliteta nastali u isto vrijeme. Naime, u radu *Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji*¹⁰¹ iznio sam pretpostavku da je radionica Majstora koljanskog pluteja izradila obje bazilike i I. fazu skulpture na Crkvini u Biskupiji i na Crkvini u Gornjim Koljanima i datirao je u početak prve trećine 9. st. Ova radionica je izradila dva ciborija na Crkvini u Galovcu (početkom 9.

86 Petrinec 2009, str. 68–69.

87 Gunjača 1995, str. 159–168.

88 Gunjača 1995, str. 164.

89 Vidi bilješku 78 i 79.

90 Belošević 1998, str. 105–154.

91 Cjevasti okovi pronađeni su na lokalitetima: Nin–Ždrjac, Kašić–Razbojine, Biljani Donji–Crkvina, Biskupija–Crkvina, Koljani Gornji–Vukovića most, Koljani Gornji–Crkvina, Jasensko kod Sinja. Opširnije o ovoj temi vidi: Petrinec 2006, str. 21–23; Petrinec 2009, str. 149–151.

92 Belošević 1998, str. 147–150.

93 Marun 1998, str. 162–164; Petrinec 2006, str. 23; Petrinec 2009, str. 21.

94 Jelovina, Vrsalović 1981, str. 107: ...*najstariji grobovi na Begovači nalazili su se na segmentu sjeveroistočno od crkvenih apsida... i to u da su se nalazili u najnižem sloju. Među te grobove spadaju: sarkofag (grob br. 165, u njemu se nalazio cjevasti okov), grobovi građeni s elementima antičke arhitekture (grob br. 253, i grob br. 258).*

95 Miletić 1992–1993, str. 131, *Rimska cesta Iadera–Nedino–Aserie–Burno prolazila je neposredno pored lokaliteta Crkvina u Galovcu na dionici Galovac–Prkos–Škabrnja.*

96 Belošević 1996, str. 328–322.

97 Belošević 1996, str. 336–338.

98 Jakšić 2000, str. 205; Jakšić 1980, str. 243–253; Premda i Belošević naglašava da su ukrašeni sarkofag s Crkvine u Galovcu i sarkofag s hipokampima sa Crkvine u Biskupiji tipološki gotovo istovjetni (Belošević 1996, str. 335).

99 Jurčević 2009, str. 66, bilj. 37.

100 Belošević 1992–1993, str. 177–216.

101 Jurčević 2009, str. 55–84.

st.)¹⁰² kao i na Crkvini u Biskupiji kod Knina. Stoga vjerujem da je riječ o I. predromaničkoj fazi na Crkvini u Galovcu. Premda u ukrašenom sarkofagu iz Galovca nisu pronađeni predmeti karolinškog obilježja, kao uostalom ni na cijelom lokalitetu Crkvina, važna je njegova radionička povezanost sa sarkofagom s hipokampima s Crkvine u Biskupiji, i to zbog toga što su u biskupijskom sarkofagu pronađene pozlaćene karolinške ostruge s pripadajućom garniturom i zlatnik Konstantina V. Kopronima, a time je određeno vrijeme djelovanja radionice Majstora koljanskog pluteja i obrnuto. Također i za karolinške nalaze iz grobova 74, 161, 166, 167, 312, i 322 s lokaliteta Ždrijac u Ninu možemo reći da su pronađeni u istome sloju.¹⁰³ Isti stratigrafski odnos imaju i grobovi 3 i 4 s Rešetarice kod Livna.¹⁰⁴ Dakle, ni na jednom lokalitetu grobovi s karolinškim predmetima nisu pronađeni u različitim slojevima. Također nije zabilježen slučaj da se dva groba s takvim nalazima preslojavaju. Zbog toga pretpostavljam da analizirani nalazi karolinškog obilježja nisu bili u upotrebi na području *Hrvatske Kneževine* duže od dvije generacije.

U prethodnim poglavljima želio sam istaknuti da je veliki broj karolinških nalaza, sudeći prema načinu ukrašavanja te načinu izrade, dolazio na područje *Liburnije i Dalmacije* iz jednoga radioničkog centra. Ostale karolinške nalaze, kao što su mačevi, koplja i ostruge, koji se ne nalaze u gore navedenoj skupini, stavio sam u isti kontekst jer su pronađeni u istom sloju ili u istom grobu s opisanom skupinom nalaza, a sasvim sigurno pripadaju karolinškoj produkciji. Rasprostranjenost i geografski položaj jasno ukazuju da su nosioci karolinške ratničke opreme u potpunosti kontrolirali prostor s kojeg ovi nalazi potječu. Pri tome su se koristili prapovijesnim i kasnoantičkim utvrđama s kojih su nadzirali (antičke) cestovne komunika-

cije. Važnost utvrda potvrđuju i franački izvori za 819. godinu u kojima se navodi da se Borna sklonio u svoje utvrde prilikom provale Ljudevita Posavskog u njegovu kneževinu. Također zbog pomaganja Ljudevitu Posavskom u izgradnji i popravku utvrda gradeški patrijah Fortunat bježi iz Grada na bizantski teritorij. Ovaj kasnoantički model,¹⁰⁵ koji se osobito počeo primjenjivati, ili je nama postao primjetan tek pojavom karolinškog naoružanja i konjaničke opreme, presudan je za formiranje prostorne organizacije *Liburnije i Dalmacije*, a zatim i za područje županija Hrvatske Kneževine i kneževina koje su se kasnije samostalno razvijale, a bile su zahvaćene franačkim utjecajem poput Huma, Travunije i Duklje.

Prateći južni cestovni magistralni pravac, koji je povezivao istočnu obalu Jadrana s Apeninskim poluotokom, a polazio je iz Akvileje preko Trsta pravcem Tarsatica (Trsat)–Senj–Karlobag zatim preko Velebita do Obrovca i Karina gdje se račvao prema jugu (preko Nadina–Škabrnje–Galovca prema Zadru) i istoku (preko Aserije–Bribira–Skradina–Salone–Trilja–Runovića–Ljubuškoga–Čapljine do Stoca) možemo ustvrditi da je bio u upotrebi i u vrijeme širenja franačkog utjecaja na ovo područje. O tome svjedoče karolinški nalazi u Stranču, Brušanima kao i oni iz Prozora kod Otočca te Glibodola, u blizini cestovnih pravaca, koju su se iz unutrašnjosti današnje Like vezali na ovaj magistralni pravac. Na magistranu cestu Aquileja–Salona, pored današnjeg Korlata, spajala se srednjovjekovna cesta *Via magna*,¹⁰⁶ koja je preko Ravnih kotara i Bukovice povezivala Nin s Kninom. Riječ je zapravo o rimskoj cesti koja je Enonu, preko Aserije i Burna, povezivala s Kninom.¹⁰⁷ Ovu cestu, također na dominantnim točkama, od Nina, Kašića, Biljana Donjih, Podgrađa, Ostrovice do Knina, prate karolinški nalazi. Na isti način se mogu pratiti cestovni pravci od Knina, Promone, Gradca kod Drniša, Muća do Solina kao i pravci Knin–Vrlika–Bitelić–Bajagić–Trilj ili Knin–Strmica–Bosansko Grahovo–Rujani–Livno–Rešetarica–Vir–Posušje–Mostar.¹⁰⁸

Ovdje sam za primjer naveo cestovne pravce od zapada prema istoku. Podrazumijeva se da su u

102 Belošević je naziva zadarska klesarska radionica (Belošević 1992–1993, str. 338).

103 Ovu pretpostavku iznosim prema horizontalnoj stratigrafiji jer ni jedan grob s karolinškim nalazima nije preslojen, a sam voditelj istraživanja ne iznosi poseban osvrt na nju, osim općih karakteristika o grobnoj arhitekturi i nalazima pa prema iznesenom zaključujem da se uklapaju u gore navedeni kontekst. Vidi: Belošević 2007, str. 382–384; 26: Od navedenih grobova samo su u grobu 322 pronađeni ostatci drvenog ljesa, dok su u ostalim grobovima pokojnici sahranjeni u zemalnim rakama. Uz grob 322 na Ždrijcu je registrirano još 18 grobova s pokojnicima koji su sahranjeni u drvenim ljesovima, a oni sadrže nalaze koje autor datira u isto vrijeme kao i karolinške iz gore navedenih grobova (str. 453).

104 Vrdoljak 1989, str. 184, vidi tlocrt str. 176.

105 Prema Smiljaniću (Smiljanić 1995, str. 187) koji pretpostavlja: *da je kasnoantički predložak, koji se sastoji od ovih dijelova: kasnoantičko utvrđenje (kaštel) naselje uz taj kaštel, kasnoantička villa rustica, crkveni objekt, cesta, nedvojbena imao važnu ako ne i presudnu ulogu u prostornoj organizaciji županijskog teritorija.*

106 Jakšić 2000, str. 89.

107 Miletić 2004, str. 11.

108 Bojanovski 1974, karta V.

funkciji bili i cestovni pravci od juga prema sjeveru i obrnuto. Teritorijalna i upravna organizacija na sjeveroistočnom i istočnom dijelu *Liburnije i Dalmacije* formirana je prema istom principu kao i na zapadnim i sjeveroistočnim dijelovima kneževine. To potvrđuju nalazi iz utvrde u Gornjim Vrbljanima, za koju Bojanovski pretpostavlja da je bila župski grad,¹⁰⁹ te s utvrda na Humcu kod Ljubuškog i Mogorjela. Zbog brojnosti karolinških nalaza Burić Mogorjelo s pravom uspoređuje s Biskupijom kod Knina, a uz ratničku opremu on je u svom radu *Istočnojadranske sklavinije i Franci u svjetlu arheoloških nalaza* analizirao i epi-grafske spomenike preko kojih je potvrdio franačku prisutnost i na području Duklje.¹¹⁰ Ovim nalazima je ujedno i zaokružen prostor *Liburnije i Dalmacije* i oni potvrđuju franačke izvore da je *Liburnija i Dalmacija* bila pod njihovim utjecajem, a prema tome potvrđuje se i Borna kao njezin nominalni vladar.

Kad je započeo i koliko je trajao ovako intenzivan franački utjecaj, možemo pretpostaviti na osnovi povijesnih događanja u kojima Franci dolaze na područje istočne jadranske obale kao i iz (franačkih) pisanih izvora koji su suvremeni tim događajima. Nakon što je Karlo Veliki porazio Langobarde 774., zatim 776. pripojio Furlaniju, a između 787. i 791. osvojio Istru te 795./6. pokorio Avare u Panoniji, prostor *Liburnije i Dalmacije* našao se okružen Franačkim Carstvom s južne, zapadne i sjeverne strane, a početkom 9. st. i sam dolazi pod franačku vlast. Pod franačkom upravom su kratko vrijeme bili i bizantski gradovi uz jadransku obalu (Krk, Osor, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor). Dolaskom bizantske mornarice u Jadran 806. oni se vraćaju pod bizantsku upravu, što je potvrđeno i mirovnim sporazumom u Aachenu 812. godine. Za 816. godinu franački izvori bilježe da je na dvor Ludovika Pobožnog stiglo poslanstvo bizantskog cara Leona V. s namjerom da rješi spor o razgraničenju bizantskih gradova na Jadranu i Slavenu u zaleđu. Franački car Ludovik u pregovore, između ostalih, direktno uključuje dalmatinskog kneza Bornu, a tim činom mu priznaje vladarski legitimitet nad tim dijelom Carstva.¹¹¹ Prema istim izvorima Borna od 818. do 821. aktivno sudjeluje na strani Franačkog Carstva u ratu protiv Ljudevita Posavskog. Nakon njegove smrti (821.) nasljeđuje ga Ladislav, a Dalmacija se u franač-

kim izvorima posljednji put spominje 823., u vezi s ubojstvom Ljudevita Posavskog.¹¹²

Prema tome, najranije kontakte s Francima možemo očekivati već od 774. Ovo vrijeme podudara se s pojavom novca bizantskog cara Konstantina V. Kopronima u zaleđu jadranske obale. Za jedan od tih zlatnika utvrđeno je da je dospio u grob u Dubravicama kod Skradina za vrijeme vladavine samog cara i sina mu Lava IV.¹¹³ Među razlozima zbog kojih su bizantski gradovi dali veliku količinu ovoga novca, a vjerojatno i ženskog zlatnog nakita (Trilj, Golubić) slavenskim rodovskim prvacima u zaleđu, može biti i pojava franačkih misionara i trgovaca koji ih naoružavaju.¹¹⁴

Wernerovu tezu da su zlatnici Konstantina V. Kopronima u posjedu jedne velikaške obitelji, koja ih je sukcesivno polagala u grobove zajedno s karolinškom ratničkom opremom, tijekom cijelog 9. stoljeća¹¹⁵ argumentirano je osporila Petrinec,¹¹⁶ pozivajući se na radove U. Giesler¹¹⁷ i M. Schulze-Dörrlam,¹¹⁸ a isto tako i zbog činjenice da rasprostranjenost tog novca na velikome području Hrvatske Kneževine¹¹⁹ svjedoči da on nije bio u posjedu samo jedne obitelji. Prema broju do sada pronađenih predmeta karolinške provenijencije može se pretpostaviti da je najjači franački utjecaj bio na području Knina, odnosno Biskupije, gdje su do sada otkrivena 134 takva nalaza, zatim na području Nina (48 komada) i u Gornjim Koljanima (30 komada). Na osnovi sadašnjeg stupnja istraženosti možemo pretpostaviti da se središte karolinškog utjecaja nalazilo na području Knina, odnosno Biskupije, a samim time i centar upravno-političke moći, tj. mjesto odakle je vladao knez *Dalmacije i Liburnije*, a taj knez mogao bi biti upravo Borna. Za Bornina vladanja, kao što to potvrđuju i pisani izvori, franački su utjecaji bili najintenzivniji. Nedugo nakon Bornine smrti središte političke moći prelazi na područje Solina, kojim tridesetih godina 9. st. vlada knez Mislav. Na širem području Solina do sada je pronađeno jako malo karolinških predmeta, svega tri petlje ostružnih garnitura. Razlog za odsutnost karolinških nalaza možda je nedovoljna istraženost ovoga

112 Ančić 2000, str. 252–261.

113 U Dubravicama kod Skradina ustanovljeno je dendrokronološkom analizom da je drvo pronađeno u grobu posječeno u razdoblju koje se podudara s vladavinom Konstantina V. Kopronima. Petrinec 2009, str. 273.

114 Šeparović 2003, str. 132.

115 Werner 1978–1979, str. 227–237.

116 Petrinec 2009, str. 195–199.

117 Giesler 1974, str. 521–543.

118 Schulze-Dörrlam 1995, str. 557–619.

119 Vidi bilj. 60–77.

109 Bojanovski, 1976, str. 257–258.

110 Burić 1996, str. 137–143, a posebno je zanimljiva njegova usporedba Mogorjela (*Hermagora*) s Crkvinom u Biskupiji. Delonga 2000, str. 235–237.

111 Ančić 2000, str. 89–90.

područja (okolica Klisa, Rižinice i dr.), a vrlo je vjerojatna i pretpostavka da franački utjecaji nisu više tako intenzivni kao što su to bili u vrijeme Borne.

Zbog toga pretpostavljam da je najveći broj karolinškog naoružanja i konjaničke opreme došao na područje Liburnije i Dalmacije u razdoblju od početka 9. st. do tridesetih godina istog stoljeća.

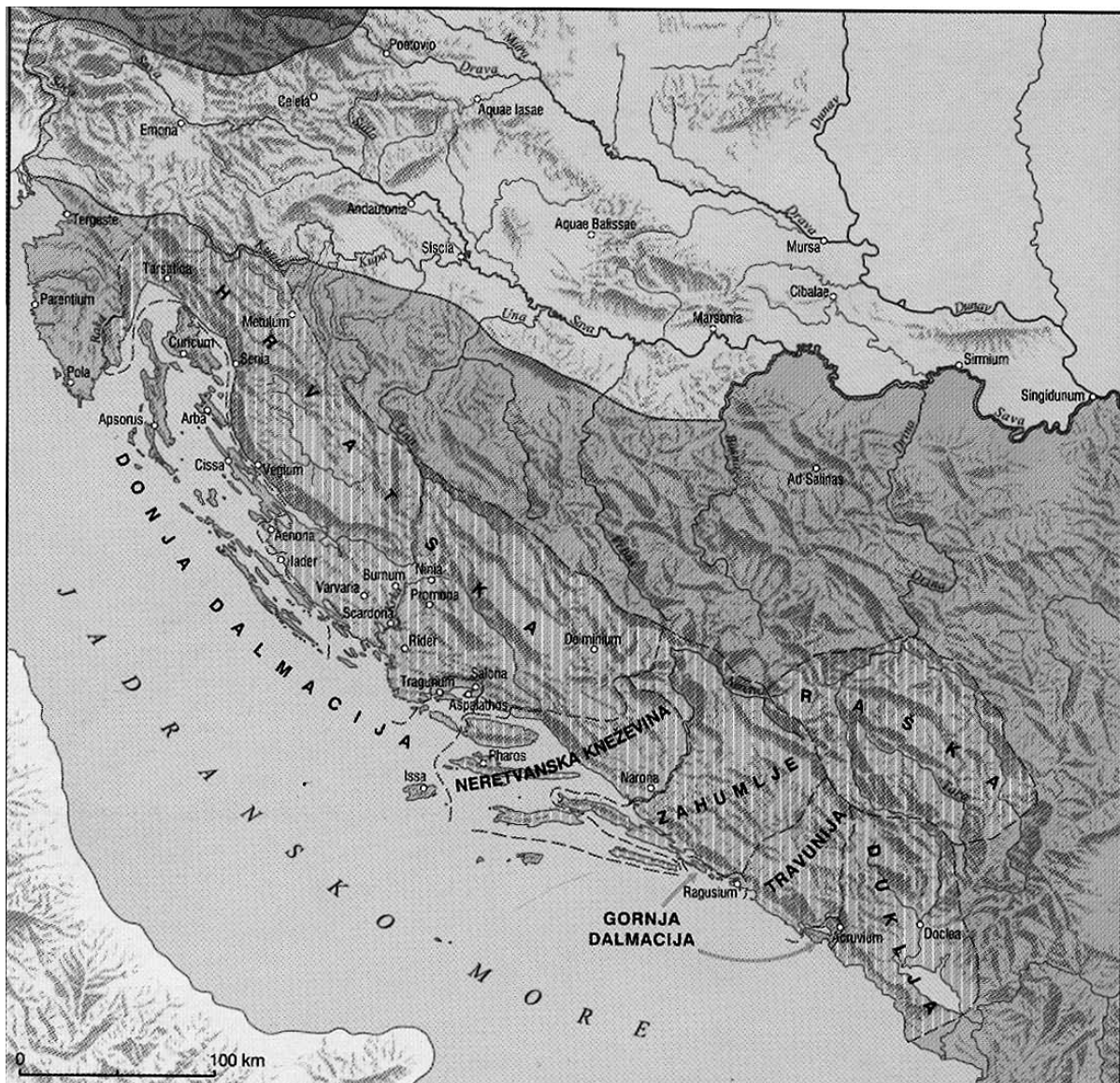
Slabljenjem franačkog utjecaja i jačanjem Bizanta na području *Liburnije i Dalmacije*, nastaje Hrvatska Kneževina u granicama koje navode bizantski izvori iz sredine 10. stoljeća,¹²⁰ kao i ostale slavenske kneževine, poput Huma, Travunije i Duklje (vidi kartu 3).¹²¹

120 Konstantin Porfirogenet, DAI.

121 Na karti sam uz trinaest županija koje navodi Konstantin Porfirogenet na zapadu uz istarsku granicu stavio županiju Vinodol, uvažavajući mišljenje Barade (Barada 1952, str. 13), premda je Porfirogenet ne navodi imenom,

Na cijelom prostoru Kneževine Hrvatske, u granicama koje navodi Konstantin Porfirogenet (karta 3), pa i šire (Istra, Hum) prisutna je jedna vrlo ujednačena materijalna kultura prije i poslije horizonta s karolinškim nalazima.¹²² Ona sugerira jednu ili više srodnih etničkih skupina, koje su se, ovisno o blizini bizantske ili franačke sfere utjecaja, brže ili sporije mijenjale, a dolaskom pod franačku vlast naposljetku dobile i prvog zajedničkog vladara. Sjedište tog vladara najvjerojatnije se nalazilo u Kninu, a prema nalazima s Crkvine u Biskupiji moguće je da je na njoj sahranjen i sam knez. S vremenom sjedište hrvatskih vladara prelazi na područje Solina, a crkveno na područje Nina. To što se političko ili crkveno središte

nego samo njezin teritorij.
122 Miletić 1963; Petrinec 2009.

Karta 3

nalazi u nekome području (kninskom, ninskom ili solinskom), ne znači nužno da je riječ o matičnom području te kulture ili etnosa. Na primjeru Borne, kojega franački izvori najprije nazivaju *dux Guduscanorum* (818. g.) zaitim *dux Dalmatiae* (819. g.) i *dux Dalmatiae atque Liburniae* (821. g.), možemo vidjeti da je on od rodovskog kneza jedne manje oblasti, uz franačku pomoć, prerastao u vladara svih sličnih oblasti na području *Liburnije i Dalmacije*.¹²³ Prema tome matični prostor Liburnije i Dalmacije trebao bi se nalaziti na području današnje Like (uz rijeku Gacku). Borna je, po svemu sudeći, preselio svoje sjedište na područje današnjeg Knina, a možda je to i bio razlog zbog kojeg su ga napustili Gačani na Kupi 819., kad se sukobio s Ljudevitom Posavskim.¹²⁴ Ovaj Bornin prelazak nije bitno poremetio kulturni ili etnički razvoj na području Gacke, kao ni na cijelom području

Liburnije i Dalmacije. Stvarna promjena nastala je kad je u sastav jedne kneževine ušlo više manjih oblasti koje su se počele oblikovati kao jedna cjelina pod jednim vladarom i jednim biskupom, a kulturološke promjene su nastupile dolaskom franačkih misionara i pokrštaivanjem stanovništva. Taj se proces najbolje provodio ako je postojao jedan vladar na cijelome teritoriju. Stoga pojam *matični prostor dalmatinske Hrvatske između Zrmanje i Cetine* koji uvodi Vinski, a kasnije ga prihvaćaju mnogi autori, samo ograničava jasniji uvid u problematiku materijalne kulture toga prostora. Gledajući strogo geografski, u prostoru između Zrmanje i Cetine ne nalazi se ni Nin, a zanemaruje se i činjenica da najstariji franački izvori spominju Bornu najprije kao *dux Guduscanorum*, dakle kao kneza Gačana (a oni također ne žive na području između Zrmanje i Cetine).

123 Katičić 1993, str. 176.

124 Katičić 1993, str. 171–189.

LITERATURA

Ančić 2000

M. Ančić, *U osvit novog doba Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod*, u: *Hrvati i Karolinzi*, Rasprave i Vrela, Split 2000, 70–106.

Atanacković–Salčić 1966

V. Atanacković–Salčić, *Vukodol, Mostar, Hercegovina–antički, ranosrednjovjekovni, grobovi*, Arheološki pregled, 8, Beograd, 1966, 159–162.

Atanacković–Salčić 1976

V. Atanacković–Salčić, *Stolac, Čairi, Hercegovina, naselje neolitai ranobronzanog doba, antička nekropola te ranosrednjovjekovni nalazi*, Arheološki pregled, 18, Beograd, 1976, 24–28.

Atanacković–Salčić 1983

V. Atanacković–Salčić, *Fränkische Waffenfunde in der Hercegovina*, *Balcanoslavica*, 10, Beograd 1983, 17–28

Barada 1952

M. Barada, *Hrvatski vlastelinski feudalizam po vinodolskom zakonu*, djela JAZU, knjiga 44, Zagreb 1952.

Basler 1985

Đ. Basler, *Nova postavka Muzeja franjevačkog samostana u Humcu*, 100 godina muzeja na Humcu, Ljubuški 1985, 17–29.

Belošević 1965

J. Belošević, *Nekoliko ranosrednjovjekovnih metalnih nalaza s područja sjeverne Dalmacije*, *Diadora* 3, Zadar 1965, 145–147.

Belošević 1968

J. Belošević, *Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašić kraj Zadra*, *Diadora* 4, Zadar 1968, 221–246.

Belošević 1980

J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb 1980.

Belošević 1991–1992

J. Belošević, *Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovac kod Zadra*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 31 (18), 1991 (1992), 121–142.

Belošević 1992–1993

J. Belošević, *Dva predromanička ciborija iz Crkvine u Galovcu kod Zadra*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 32 (19), 1992 (1993), 177–216.

Belošević 1996

J. Belošević, *Dva kamena sarkofaga s Crkvine u Galovcu kod Zadra*, *Arheološki radovi i rasprave* 12 327–340.

Belošević 1997

J. Belošević, *Počeci kršćanstva kod Hrvata u svijetlu arheološke građe*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 36 (23), 1996, 105–154.

Belošević 1998

J. Belošević, *Srednjovjekovno groblje u okolišu crkve sv. Križa u Ninu*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 37(24), 1998, 105–149.

Belošević 2000

J. Belošević, *Razvoj i osnovne značajke starohrvatskih grobalja horizonta 7–9. stoljeća, na povijesnim prostorima Hrvata*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 39 (26), 2000, 71–97.

Belošević 2007

J. Belošević, *Starohrvatsko groblje u Ždrijacu u Ninu*, Zadar 2007.

Bojanovski 1969

I. Bojanovski, *Mogorjelo–rimski Turres*, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, sv. XXIV, 1969, 137–163.

Bojanovski 1973

I. Bojanovski, *Rimska cesta Narona–Lesinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta*, *Godišnjak*, knj. X, Centar za balkanološka ispitivanja ANU BiH, knj. 8, Sarajevo 1973, 137–188.

Bojanovski 1974

I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Djela*, knj. XLVII, Centar za balkanološka istraživanja ANU BiH, knj. 2., Sarajevo 1974.

Bojanovski 1976

I. Bojanovski, *Ranosrednjovjekovno utvrđenje u Vrbljanima na Sani*, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. sv. XXIX, 1976, 245–258.

Bojanovski 1978

I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Godišnjak* knj. XVII, Centar za balkanološka istraživanja ANU BiH, knj.15, Sarajevo 1978, 51–126.

Bojanovski 1984

I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*, IV, knj. XXII, Centar za balkanološka istraživanja ANU BiH, knj. 20, Sarajevo 1984, 145–256.

Budimir 1987

M. Budimir, *Kninsko polje, rekognosciranje*, Arheološki pregled, 28, Ljubljana 1987, 204–205.

Budimir 1992

M. Budimir, *Arheološka topografija kninske općine*, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, Izdanja HAD-a, 15/1990, Zagreb 1992, 23–32.

Burić 1996

T. Burić, *Istočnojadranske sklavinije i Franci u svjetlu arheoloških nalaza*, u: *Rađanje prvog Hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb 1996, 137–144

Burić, Čače, Fadić 2001

T. Burić, S. Čače, I. Fadić, *Sv. Juraj od Putalja*, Split 2001.

Burić, Delonga 1998

T. Burić, V. Delonga, *Ostrovica kod Bribira, arheološko povjesna skica*, (katalog izložbe) Split 1998.

Buškariol 1992

F. Buškariol, *Zbirka Luje Maruna u Arheološkom muzeju u Splitu*, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, Izdanja HAD-a, 15/1990, Zagreb 1992, 161–167.

Čremošnik 1951

I. Čremošnik, *Nalazi staroslavenskih mamuza iz Sultanovića*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s.VI, Sarajevo 1951, 311–321.

Čremošnik 1965

I. Čremošnik, *Rimska vila u Višićima*, Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s. XX, Sarajevo 1965, 147–221

Delonga 1981

V. Delonga, *Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 11, Split 1981, 201–228.

Delonga 1988

V. Delonga, *Pregled srednjovjekovnih arheoloških lokaliteta benkovačkog kraja*, Benkovački kraj kroz vjekove, Zbornik II, Benkovac, 1988, 77–83.

Delonga 2000

V. Delonga, *Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci*, u: *Hrvati i Karolinzi*, Rasprave i Vrela, 216–252.

Giesler 1974

U. Giesler, *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie, München 1974, 521–543.

Goldstein 1995

I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.

Gudelj 2000

Lj. Gudelj, *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000, 239.

Gunjača 1953

S. Gunjača, *Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 57, Zagreb 1953, 9–49.

Gunjača 1986

Z. Gunjača, *Dubravice kod Skradina, ranosrednjovjekovno groblje*, Arheološki pregled, 27, Ljubljana 1986, 127–128.

Gunjača 1987

Z. Gunjača, *Dubravice kod Skradina, ranosrednjovjekovno groblje*, Arheološki pregled, 28, Ljubljana 1987, 148–153.

Gunjača 1995

Z. Gunjača, *Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja od 8.–9. st. u Dalmaciji*, u: *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb 1995, 159–168, 280–287.

Jakšić 2000

N. Jakšić, *Arheološka istraživanja razorene crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca*, SHP, s. III, 27, Split 2000, 189–200.

Jelovina, Vrsalović 1981

D. Jelovina, D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjima kod Zadra*, Starohrvatska prosvjeta, III s. sv. 11, Split 1981, 55–135.

Jurčević 2009

A. Jurčević, *Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji*, Starohrvatska prosvjeta, III s. sv. 36, Split 2009, 55–84.

Karaman 1921

Lj. Karaman, *Zlatni nalazi na Trilju nedaleko od Sinja*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 44, Split 1921, 3–20.

Katičić 1993

R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*, Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju, Split 1993.

Katić, Lozo 2008

M. Katić, M. Lozo, *Protoantička utvrda Kulina u Katunima*, Povijest u kršu, u: *Naselja i komunikacije u kontekstu veza jadranskog priobalja i unutrašnjosti u papvijesti i antici*, Zagreb 2008, 77–87.

Kolak, Šušnjić

T. Kolak, J. Šušnjić, *Novi srednjovjekovni nalazi iz Gacke* (neobjavljeno).

Kraljević 1974

G. Kraljević, *Antički novci iz Posušskog Graca u zbirci Zemaljskog muzeja*, Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, n. s, sv. XXIX (1974), Sarajevo 1976, 169–177.

Marun 1998

L. Marun, *Starinarski dnevnik*, Split 1998.

Matejčić 1969

R. Matejčić, Sedam godina rada u istraživanju rimskog limesa, u: *Osječki zbornik*, br. XII, Osijek 1969, 25–36

Matejčić 1978

R. Matejčić, *Gradina Badanj kod Crkvenice*, u: *Jadran-ski zbornik*, Rijeka 1978, 237–270.

Matejčić 1987

R. Matejčić, *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom Primorju*, Izdanja HAD, 11/2, 291–304.

Medini 1978

J. Medini, *O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu Cosmografija anonimnog pisca iz Ravene*, Putevi i komunikacije u Antici, Materijali XVII, Peć 1978, 69–73.

Medini 1980

J. Medini, *Provincia Liburnija*, Diadora, 9, Zadar 1980, 363–435.

Miletić 1963

N. Miletić, *Nakit i oružje od IX do XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine*, Glasnik zemaljskog muzeja, n.s. XVIII, Sarajevo 1963, 155–178.

Miletić 1977

N. Miletić, *Ranosrednjovjekovni nalazi iz Rudića kod Glamoča*, Glasnik zemaljskog muzeja, n.s. XXX–XXXI, Sarajevo 1977, 231–238.

Miletić 1991–1992

Ž. Miletić, *Rimska cestovna mreža između Arauzone i Tragurija*, Radovi filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 31 (18), 1991 (1992.), 63–88.

Miletić 1992–1993

Ž. Miletić, *Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone*, Radovi filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 32 (19), 1992 (1993.), 117–150.

Milošević 1998

A. Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split 1998.

Milošević 2000

A. Milošević, *Karolinški utjecaji u hrvatskoj kneževini u svjetlu arheoloških nalaza*, u: *Hrvati i Kkarolinzi*, Rasprave i Vrela, Split 2000, 106–141.

Milošević 2000a

A. Milošević, *Kataloške jedinice IV.51, IV.53, IV. 119, IV. 120*, u: *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000.

Milošević 2006

A. Milošević, *Ranokarolinška brončana ostruga iz korita rijeke Cetine u Sinjskom polju*, Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, 99, Split 2006, 299–307.

Milošević 2009

A. Milošević, *Sarkofag kneza Branimira*, Histria Antiqua, 18–2, Pula 2009, 355–369.

Pašalić 1960

E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960.

Petrinec 2000

M. Petrinec, *Kataloške jedinice: IV. 39, IV. 40, IV.41, IV. 42, IV. 43, IV.44, IV. 45, IV. 46, IV. 47, IV. 48, IV. 49, IV. 50, IV. 52, IV. 54.*, u: *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split 2000, 211–230.

Petrinec 2006

M. Petrinec, *Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina*, SHP, s.III, 33, Split 2006, 21–36.

Petrinec 2009

M. Petrinec, *Groblja od 8.do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split 2009.

Petrinec 2010

M. Petrinec, *Brončana petlja ranokarolinške ostružne garniture s Putalja iznad Kaštel Sućurca*, Arheologia Adriatica 4, Zadar 2010, 53–59.

Piteša 2009

A. Piteša, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu*, Kata-lozi i monografije 2, Split 2009.

Sanader 2002

M. Sanader, *Tilurium I*, Istraživanja 1997–2001, Zagreb 2002.

Smiljanić 1995

F. Smiljanić, *Prilog proučavanju županijskog sustava sklavinije Hrvatske*, u: *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb 1995, 176–190.

Sokol 2008

V. Sokol, *Starohrvatska ostruga i Pruh[ara u Lici. Neki raniji povijesni aspekti prostora Like–problem Banata)* Izdanja hrvatskog arheološkog društva, 23, Zagreb 2008, 183–198.

Szöke 2008

B. M. Szöke, *Pannonien in der Karolingerzeit, Bemerkungen zur Chronologie des frühmittelalterlichen Fundmaterials in Westungarn*, Schild von Steier, Beihaft 4 (2008), 41–56.

Šeparović 2003

T. Šeparović, *Nove spoznaje o nalazima ranosrednjovjekovnog novca u južnoj Hrvatskoj*, Starohrvatska prosvjeta, III s., s. 30, Split 2003, 127–136.

Uglešić 2007

A. Uglešić, *Podvršje–Glavičine, rezultati arheoloških istraživanja*, u: *Zbornik o Luji Marunu*, Skradin–Knin 7–8. prosinca 2007, 139–148.

Vekić 1996

A. Vekić, *Zaštino arheološko istraživanje u Žutoj Lokvi*, Senjski zbornik, god.23, Senj 1996, 35–40.

Vinski 1955

Z. Vinski, *Osvrt na mačeve ranog srednjeg vijeka u našim krajevima*, Vesnik Vojnog muzeja, 2, Beograd 1955, 34–52.

Vinski 1977–1978

Z. Vinski, *Novi ranokršćanski nalazi u Jugoslaviji*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., X–XI, 1977–1978, 143–208.

Vinski 1981

Z. Vinski, *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 11, Split 1981, 9–53.

Vinski 1983–1984

Z. Vinski, *Ponovo o karolinškim mačevima u Jugoslaviji*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. 3, XVI–XVII, 1983–1984, 183–210.

Vinski 1985

Z. Vinski, *Marginalia uz izbor karolinškog oružja u jugoistočnoj Evropi*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 15, Split 1985, 61–117.

Vrdoljak 1988

M. B. Vrdoljak, *Starokršćanska bazilika i ranosrednjovjekovna nekropola na Rešetarici kod Livna*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 18, Split 1988 (1990), 119–194.

Werner 1961

J. Werner, *Ranokarolinška pojasna garnitura iz Mogorjela kod Čapljine*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. XV–XVI, Sarajevo 1961, 235–247.

Werner 1978–1979

J. Werner, *Zur Zeitstellung der alterkroatischer Grabfunden von Biskupija–Crkvina (Marienkirche)*, Schild von Steier 15/ 16 (Festschrift Modrijan), Graz 1978–1979, 227–237.

Zaninović 1996

M. Zaninović, *Rider između Salone i Scardone*, Arheološki radovi i rasprave, Zagreb 1996, 307–323.

Funde frühkarolingischer Waffen und Reiterausrüstung aus der Entstehungszeit des kroatischen Fürstentums

Schlüsselwörter: *Kroatisches Fürstentum, Karolingerfunde, antike Straßen, dekorative Motive auf Karolingerfunden, Borna, Liburnien und Dalmatien*

Das Thema dieser Arbeit stützt sich auf die zahlreichen Diskussionen hinsichtlich der Problematik fränkischer Waffen und Reiterausrüstung, die in der kroatischen Fachliteratur Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts in Erscheinung traten und ihren Höhepunkt mit der Ausstellung Kroaten und Karolinger im Museum der kroatischen archäologischen Denkmäler in Split im Jahre 2000 erlebten. In den nach dieser Ausstellung veröffentlichten Publikationen sind fast alle Funde und schriftlichen Quellen enthalten, die sich auf das Material und ihre Entstehungsperiode beziehen. Die schriftlichen Quellen beschreiben deutlich die politischen und geschichtlichen Umstände, unter denen die Franken in das Gebiet der östlichen Adriaküste kamen bzw. in das Gebiet, in dem später das kroatische Fürstentum entstand. Karl der Große fügte zu seinem Herrschaftsgebiet: "sowohl das eine als auch das andere Pannonien...ferner Istrien, Liburnien und Dalmatien, mit Ausnahme der Küstenstädte". Eben diese liburnischen und dalmatinischen Gebiete wurden bis 821 von Fürst Borna im Namen des fränkischen Reiches regiert. Unter den Grenzen Liburniens versteht man jene Gebiete, die vom anonymen Kosmographen von Ravenna angeführt und später von fränkischen Quellen weitergegeben waren. Dieses Territorium grenzte im Osten mit der Provinz Dalmatien und hatte eine Grenzlinie von Nin über Kašić bis Karin. Im Norden umfasste sie den Raum Lika, wohingegen die westliche Grenze am Fluss Raša lag. Die östliche Grenze Dalmatiens folgte dem linken Ufer der Flüsse Drina und Pliva und endete in Budva. Die Größe des Territoriums, das die Franken, bzw. Borna tatsächlich kontrollierten, ist nur schwer einschätzbar. Der Blick auf das Ausbreitungsgebiet fränkischer Funde zeigt, dass der Einfluss der Franken fast im gesamten Gebiet Liburniens und Dalmatiens erkennbar ist – von Stranče bei Novi Vinodolski im Westen, Rusanovići bei Rogatica im Osten, Glibodol auf Mala Kapela im Norden bis hin nach Rose bei Herceg Novi im Süden. Die angeführten Funde beziehen sich ausschließlich auf Kriegerausrüstung (Schwerter, Lanzen, Sporen), so dass man davon ausgeht, dass die

Träger der Ausrüstung die fränkischen (bzw. Borna's) Interessen verteidigten. Mit Hinblick auf die Verzierungs- und Anfertigungsweise geht man davon aus, dass ein Großteil der Funde aus einem einzigen Handwerkszentrum in die Gebiete *Liburniens und Dalmatiens* kam. Ihr Ausbreitungsgebiet sowie die geographische Lage zeigen deutlich, dass die Träger der karolingischen Kriegerausrüstung das Gebiet aus dem die genannten Funde stammen vollständig kontrollierten. Dabei nutzten sie die vorzeitlichen und spätantiken Festungen, die ihnen die Kontrolle über die (antiken) Verkehrswege ermöglichte. Die Bedeutung der Festungen wird in fränkischen Quellen aus dem Jahre 819 bestätigt. Dort steht geschrieben, dass sich Borna bei einem Angriff von Ljudevit aus Posavien auf dessen Fürstentum in seine Festungen zurückzog. Zudem weiß man, dass Fortunat, der Patriarch aus Grad, aus der Stadt ins byzantinische Territorium floh, nachdem er Ljudevit aus Posavien beim Bau und der Erneuerung der Festungen half. Dieses spätantike Modell, das besonders aufzufallen begann, bzw. uns erst mit Erscheinung von karolingischer Bewaffnung und Reiterausrüstung auffiel, ist entscheidend für die Entstehung der räumlichen Organisation *Liburniens und Dalmatiens*, aber auch ferner für das Gebiet der Gespanschaften des kroatischen Fürstentums und der angeschlossenen Sklavinaia, die sich später autonom weiter entwickelten, aber vom fränkischen Einfluss erfasst waren, wie beispielsweise Hum, Travunien und Duklja.

Den Beginn und die Dauer eines solch intensiven fränkischen Einflusses können wir anhand der geschichtlichen Ereignisse – den Einzug der Franken ins ostadriatische Gebiet –, aber auch anhand (fränkischer) schriftlicher und diesen Ereignissen zeitgleichen Quellen annehmen. Nachdem Karl der Große die Langobarden 774 besiegte, 776 Friaul annektierte sowie zwischen 787 und 791 Istrien eroberte und 795/796 die Awaren in Pannonien unterwarf, fand sich das Gebiet *Liburniens und Dalmatiens* vom fränkischen Kaiserreich im Süden, Westen und Norden umkreist, um zu Beginn des 9. Jahrhunderts selbst

unter die fränkische Herrschaft zu gelangen. Auch die byzantinischen Städte (Krk, Osor, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik und Kotor) entlang der adriatischen Küste waren kurze Zeit unter fränkischer Herrschaft. Erst mit Ankunft der byzantinischen Kriegsflotte in der Adria 806, kehrten sie wieder unter byzantinische Verwaltung. Dies ist zudem durch das Friedensabkommen von Aachen aus dem Jahre 812 belegt. Fränkische Quellen aus dem Jahre 816 berichten von der Ankunft einer Delegation des byzantinischen Kaisers Leo V am Hofe von Ljudevit von Posavien mit der Absicht den Grenzkonflikt der byzantinischen Städte an der Adria und den Slawen im Hinterland zu lösen. Der fränkische Kaiser Ludwig schließt, unter anderen, auch Fürst Borna in die unmittelbaren Verhandlungen ein und erkennt letzteren damit als legitimen Herrscher dieses Teils seines Kaiserreiches an. Den gleichen Quellen zufolge nimmt Borna von 818 bis 821 aktiv auf Seite des fränkischen Kaiserreiches im Krieg gegen Ljudevit von Posavien teil. Nach seinem Tod (821) übernimmt Ladislaus die Herrschaft. Dalmatien wird in fränkischen Quellen im Zusammenhang mit der Ermordung von Ljudevit von Posavien 823 zum letzten Mal erwähnt.

Dem zufolge nehmen wir an, dass die frühesten Kontakte mit den Franken bereits 774 zustande kamen. Diese Zeit stimmt mit dem Auftreten von Münzen des byzantinischen Kaisers Konstantin V (Kopronymos) im Hinterland der adriatischen Küste überein. Es wurde festgestellt, dass diese Goldmünze in ein Grab in Dubravice bei Skradin zur Herrschaftszeit des Kaisers und seines Sohnes, Leo IV, gelegt wurde. Einer der Gründe weshalb byzantinische Städte eine große Menge dieser Münzen, aber wahrscheinlich auch Schmuck (Trilj, Golubić), slawischen Stammesführern im Hinterland gaben war möglicherweise die Ankunft fränkischer Missionare und Händler, die diese bewaffneten.

Der Anzahl der bisher entdeckten Karolingerfunde zufolge, kann man annehmen, dass der fränkische Einfluss im Gebiet um Knin, bzw. Biskupija, am stärksten war, wo bislang 134 Karolingerfunde gefunden wurden. Ferner geht man davon aus, dass sich dort das Zentrum des fränkischen Einflusses befand und somit auch das Zentrum der administrativen-politischen Macht, d.h. das Herrschaftszentrum des Fürsten von *Dalmatien und Liburnien*. Dieser Fürst könnte eben Borna gewesen sein. Kurz nach dem Tod von Borna verlagerte sich das politische Machtzentrum in das Gebiet von Solin, das in den dreißiger Jahren des 9. Jahrhunderts von Fürst Mislav regiert

wurde. Dem zugrundeliegend nehme ich an, dass die Mehrheit der Karolingerwaffen und Reiterausrüstung ins Gebiet Liburniens und Dalmatiens im Zeitraum von 800 bis 830 kam.

Durch die Schwächung des fränkischen Einflusses und die Stärkung von Byzanz im Gebiet *Liburniens und Dalmatiens*, entwickelt sich das kroatische Fürstentum in jenen Grenzen, die von byzantinischen Quellen aus der Mitte des 10. Jahrhunderts genannt werden, aber auch von anderen slawischen Fürstentümern wie beispielsweise Hum, Travunien und Duklja.

Im gesamten Gebiet des kroatischen Fürstentums ist eine sehr einheitliche materielle Kultur vor und nach dem Horizont mit Karolingerfunden erkennbar. Sie weist auf eine oder mehrere verwandte ethnische Gruppen hin, die sich, abhängig von der Nähe der byzantinischen oder fränkischen Einflussphäre, schneller oder langsamer änderten und die schließlich mit der Machtübernahme der Franken den ersten gemeinsamen Herrscher erhielten. Der Sitz dieses Herrschers befand sich höchstwahrscheinlich in Knin. Den Funden auf Crkvine in Biskupija zufolge, besteht die Möglichkeit, dass der Fürst selbst dort begraben wurde. Mit der Zeit verlagerte sich der Sitz der kroatischen Herrscher nach Solin und jener der Kirche nach Nin. Die Tatsache, dass sich das politische oder kirchliche Zentrum in einem Gebiet befand (dem von Knin, Nin oder Solin) bedeutet nicht zwangsläufig, dass es sich dabei um das Stammgebiet einer Kultur oder einer Ethnie handelte. Am Beispiel von Borna, den fränkische Quellen zunächst als *dux Guduscanorum* (818), dann als *dux Dalmatiae* (819) und *dux Dalmatiae atque Liburniae* (821) bezeichnen, ist erkennbar, dass er mit fränkischer Hilfe von einem Fürsten eines kleinen Stammesgebietes zu einem Herrscher aller ähnlicher Gebiete im Raum *Liburniens und Dalmatiens* wurde. Im Hinblick darauf musste sich das Stammgebiet von Liburnien und Dalmatien in der heutigen Lika-Region (am Fluss Gacka) befinden. Man geht jedoch davon aus, dass Borna seinen Sitz in das Gebiet des heutigen Knin verlegte. Dies könnte zudem der Grund sein weshalb ihn die Bewohner der Gacka im Kampf gegen Ljudevit von Posavien am Fluss Kupa 819 verließen. Borna's Verlegung seines Herrschersitzes hatte jedoch keinen bedeutenderen Einfluss auf die kulturelle oder ethnische Entwicklung weder im Gacka Gebiet noch im gesamten Raum von *Liburnien und Dalmatien*. Zu wahren Veränderungen kam es erst als viele kleinere Gebiete in einem Fürstentum zusammengefasst

wurden und sich diese als eine Einheit unter einem Herrscher und einem Bischof zu formen begann. Kulturelle Veränderungen traten mit der Ankunft fränkischer Missionare und der Christianisierung der Bevölkerung auf. Dieser Prozess war am erfolgreichsten wenn ein Herrscher im gesamten Territorium existierte. Demzufolge schränkt der Begriff *Stammgebiet des kroatischen Fürstentums zwischen den Flüssen Zrmanja und Cetina*, der von Vinski eingeführt

und von vielen Autoren später aufgefasst wurde, eine klarere Einsicht in das Problem der materiellen Kultur dieses Raumes ein. Streng geographisch gesehen liegt auch Nin nicht zwischen den Flüssen Zrmanja und Cetina. Zudem übergeht man auch die Tatsache, dass die ältesten fränkischen Quellen Borna zunächst als *dux Guduscanorum* betiteln, d.h. als Fürsten der Gacka Bewohner, die gleichwohl nicht zwischen den Flüssen Zrmanja und Cetina lebten.

